

Actorbenaderingen in de stadsrandzone

een case study van het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg

Mark Bressers 1755919

Groningen, juli 2011

Colofoon

Titel: Actorbenaderingen in de stadsrandzone

Auteur: M. (Mark) Bressers (1755919)

Opleiding: Rijksuniversiteit Groningen
Master Planologie
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen

Begeleider: M.J. Beeftink MSc

Tweede begeleider: prof. dr. J. Woltjer

**rijksuniversiteit
groningen**

Voorwoord

Hoewel ik al van velen in mijn directe omgeving had gehoord dat het schrijven van een scriptie een moeilijke opgave is, begon ik aanvankelijk erg optimistisch aan dit onderzoek. Enkele maanden later en een illusie armer bleek dat ook ik mij kon scharen bij de mensen die met dit slotstuk van hun studie moeite hadden. Terug kijkend op het jaar dat ik uiteindelijk heb geïnvesteerd in deze scriptie durf ik te zeggen dat dit mogelijk het meest leerzame jaar uit mijn studietijd is geweest. Wanneer ik de eerste stukken die ik schreef vergelijk met het uiteindelijke product, dan is de ontwikkeling die ik heb doorgemaakt duidelijk zichtbaar. Wederom blijkt de uitspraak: *als ik toen wist wat ik nu weet* van toepassing.

Ik wil daarom dan ook Marc Beeftink bedanken voor de wijze waarop hij mij in dit proces heeft begeleid. De motiverende gesprekken en zijn opbouwende kritiek hebben er toe geleid dat ik in staat ben geweest om deze scriptie af te ronden. Daarnaast wil ik mijn ouders bedanken voor hun steun en voor hun geduld dat ik, gedurende mijn gehele studietijd, behoorlijk op de proef heb gesteld.

Groningen, juli 2011

Mark Bressers

Samenvatting

Stadsrandzones krijgen in toenemende mate aandacht in het ruimtelijk beleid. Volgens het ministerie van VROM worden deze gebieden nog te vaak als restruimte gezien en deze opvatting is overgenomen door het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Stadsrandzones zijn unieke gebieden met zowel landelijke als stedelijke kenmerken waar zowel grootschalig geplande ontwikkelingen plaatsvinden als jarenlang gedoogde autonome ontwikkelingen. Dit leidt er toe dat stadsrandzones dynamische gebieden zijn die vaak een onsamenhangend en gefragmenteerd karakter hebben.

Door het unieke karakter van deze gebieden is er sprake van uiteenlopende belangen en bestaat de behoefte aan een effectieve aanpak. De conventionele planningsbenaderingen kennen beperkingen om met de uiteenlopende belangen rekening te houden of om op een effectieve manier tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen. De actorbenaderingen die in dit onderzoek centraal staan zijn georiënteerd op de belangen van verschillende actoren en bieden een basis om bij vraagstukken in stadsrandzones te komen tot een betere ruimtelijke kwaliteit. Om dit te onderzoeken is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Kan door middel van een actorbenadering de ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone worden verbeterd?

Aan de hand van een case study van het Haagse stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg en met name de A4-/Vlietzone, is onderzocht op welke wijze actorbenaderingen kunnen bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit in stadsrandzones. Hiervoor zijn actoren geïnterviewd die betrokken zijn geweest bij recente ontwikkelingen in het gebied en actoren die belangen hebben bij toekomstige ontwikkelingen.

De stadsrandzone heeft zich in de afgelopen eeuwen ontwikkeld van een gebied dat ruimte bood voor bijvoorbeeld militaire doeleinden tot een gebied waar onder andere commerciële en recreatieve functies zijn te vinden. Over het algemeen is door stadsuitbreiding de stadsrandzone in de tijd steeds verder van het stadscentrum verschoven. Stadsrandgebieden hebben daarom een veranderlijk maar blijvend karakter. Nu bevolkings- en huishoudensgroei niet meer vanzelfsprekend zijn, wordt door het ministerie van Infrastructuur en Milieu voorzichtig gedacht aan het "afronden" van de stadsranden.

De actorbenaderingen die in het onderzoek zijn geanalyseerd kunnen worden toegepast op verschillende aspecten van de stadsrandzone.

Het Actor Consulting Model (ACM) concentreert zich op begrippen met een 'fuzzy' karakter. Fuzzy begrippen worden gekenmerkt door het ontbreken van een heldere eenduidige definitie. Deze begrippen hebben vaak een normatieve aard, zijn breed te interpreteren en zijn daardoor multi-valent. Voor het vraagstuk om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in de stadsrandzone kunnen de begrippen 'ruimtelijke kwaliteit' en 'de stadsrandzone' worden gezien als fuzzy.

De Actor Relational Approach (ARA) richt zich op de samenwerking tussen direct betrokken actoren die op basis van eigen belang investeren in een gebied. Het uitgangspunt is daarbij de gebiedsspecifieke kwaliteit van een gebied, in plaats van een beleidsdoelstelling van een overheid. Plannen waarmee de (lokale) overheid haar beleid tot uitvoering wil brengen kunnen worden getypeerd als 'inside-out'. Doordat de gebiedsspecifieke kansen bij een Actor Relational Approach het startpunt vormen, wordt deze benadering getypeerd als 'outside-in'. De direct betrokken (leading) actors nemen daarbij de regierol over van de lokale overheid, deze overheid wordt ook niet actief bij het proces wordt betrokken.

Het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg en met name de A4-/Vlietzone is een gebied dat veel kenmerken heeft van een stadsrandzone. De A4-/Vlietzone is een ontoegankelijk gebied met verschillende groene en landelijke functies, afgewisseld met stedelijke fragmenten. Er is sprake van barrièrevorming door verschillende grootschalige infrastructurele werken en het gebied maakt een rommelige indruk. Het wordt daarom door lokale actoren gezien als een gebied met een lage ruimtelijke kwaliteit.

De wijze waarop het begrip ruimtelijke kwaliteit in de diepte interviews werd omschreven past grotendeels binnen de, op Vitruvius gebaseerde, driedeling die is geformuleerd door VROM. Esthetiek, functionaliteit en duurzaamheid spelen allen een rol, waar de nadruk op licht verschilt per actor. Er bestaat over het algemeen draagvlak voor configuraties van rode, groene en (eventueel) blauwe functies om te komen tot een betere ruimtelijke kwaliteit.

Hoewel de A4-/Vlietzone de kenmerken vertoont van een stadsrandzone, is uit de diepte interviews is gebleken dat maar weinig mensen dit gebied momenteel aanwijzen als stadsrandzone. Door de bouw van de wijken Leidschenveen en Ypenburg ligt het gebied niet meer aan de rand van de stad. De provincie Zuid-Holland en de gemeente Den Haag hebben met betrekking tot de definiëring van de A4-/Vlietzone zelfs tegenstrijdige visies. De provincie ziet de A4-/Vlietzone als een stadsrandzone, de gemeente omschrijft het

juist als binnenstedelijk gebied. Als binnenstedelijk gebied biedt het voor de gemeente ruimte voor verschillende ontwikkelingen die voort komen uit de groeidoelstelling die in de structuurvisie 'Den Haag, wereldstad aan zee' is geformuleerd. Hiervoor zal een groot deel van de huidige functies moeten wijken, waaronder naar verwachting de golfbaan. Indien er geen sprake was van de geplande ontwikkelingen zou de golfbaan, als stedelijke functie met een groen karakter, een basis kunnen vormen voor ontwikkelingen die belang hebben bij dit groene karakter. De golfvereniging zou in dat geval een leading actor kunnen zijn in een vrijwillige samenwerking tussen actoren die overeenkomstige belangen hebben (associatieve democratie). De bereidheid om in de omgeving te investeren ontbreekt echter.

Om door middel van een actorbenadering te komen tot een betere ruimtelijke kwaliteit moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Voor de ARA moeten er kansen, of onder lokale actoren gevoelde problemen, aanwezig zijn. Er moeten actoren zijn die hierin uit eigenbelang willen investeren en de lokale overheid moet bereid zijn afstand te nemen van het proces. In de A4-/Vlietzone wordt alleen voldaan aan de eerste voorwaarde. Er liggen weliswaar kansen, maar lokale actoren zijn niet bereid om te investeren en de gemeente Den Haag wil bij ontwikkelingen betrokken blijven.

Het ACM kan bij vraagstukken die betrekking hebben op ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone vooral een rol spelen bij het begrip ruimtelijke kwaliteit. Over dit begrip bestaat tussen verschillende actoren op hoofdlijnen overeenstemming, maar er is wel sprake van accentverschillen. Inzicht in belangen en de gewenste en potentiële bijdrage aan ruimtelijke kwaliteit kan leiden tot een betere ruimtelijke kwaliteit, zo bleek uit verschillende interviews. De stadsrandzone als fuzzy begrip is alleen relevant voor publieke partijen, omdat alleen voor hen de afbakening ervan invloed heeft op hun belangen. De meningen en visies van gemeente en provincie lopen in de case echter nog zo ver uiteen dat een ACM daarvoor niet het meest geschikte instrument vormt.

Actorbenaderingen kunnen een bijdrage leveren aan de ruimtelijke kwaliteit in stadsrandzones. Voor de ARA is de rol die lokale actoren kunnen en willen spelen van groot belang. Indien actoren hiertoe bereid zijn, is het type actor bepalend voor het effect op de ruimtelijke kwaliteit. Deze meer marktgeoriënteerde benadering leidt daarom vooral tot een duurzamer gerealiseerde vorm van ruimtelijke kwaliteit en niet een ruimtelijke kwaliteit die per definitie beter is. Het ACM leidt vermoedelijk tot een ruimtelijke kwaliteit die door de direct betrokken actoren breed wordt gedragen. Daardoor kan een betere balans ontstaan tussen de verschillende aspecten die een rol spelen bij ruimtelijke kwaliteit. De verwachting is dat dit leidt tot een betere ruimtelijke kwaliteit.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Samenvatting	6
Inhoudsopgave	10
Figurenlijst	12
1 Verantwoording	13
1.1 Tijd voor een nieuwe aanpak	13
1.2 Actorbenaderingen, de stap naar ruimtelijke kwaliteit in stadsrandzones?	14
1.3 Methodologie	15
1.4 Leeswijzer	16
2 Verkenning van de stadsrandzone	18
2.1 Een korte geschiedenis van de stadsrandzone	18
2.2 De stadsrandzone – een omschrijving	23
2.2.1 <i>Geografisch</i>	24
2.2.2 <i>Gebied in transitie</i>	25
2.2.3 <i>Functies in de stadsrandzone</i>	26
2.2.4 <i>De karakters van de stadsrandzone</i>	28
2.2.5 <i>Verbindingen en Barrières</i>	29
2.2.6 <i>Actoren</i>	30
2.3 Reflectie	32
3 Theoretisch kader	34
3.1 Conventionele benaderingen	34
3.1.1 <i>Technisch rationele benadering</i>	34
3.1.2 <i>Communicatief rationele benadering</i>	36
3.2 Actorbenaderingen	38
3.2.1 <i>Actor Relational Approach</i>	39

3.2.2	<i>Actor Consulting Model</i>	43
3.3	Reflectie	45
4	Case: Leidschenveen-Ypenburg	47
4.1	Het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg	47
4.2	Deelgebieden	48
4.2.1	<i>Vinexwijken</i>	48
4.2.2	<i>A4-/Vlietzone</i>	53
4.2.3	<i>Conclusie</i>	58
4.3	Begripsbepaling	59
4.3.1	<i>De stadsrandzone</i>	59
4.3.2	<i>Ruimtelijke Kwaliteit</i>	61
4.3.3	<i>Conclusie</i>	62
4.4	Synthese	63
5	Conclusie	67
	Literatuurlijst	72
	Bijlage A: Vragenlijst	79
	Bijlage B: Interviews	82
	Bijlage C: Kaarten	83

Figurenlijst

Kaft:	Luchtfoto A4-/Vlietzone (Vlietrandgroen)	
Figuur 2.1:	Plattegrond Amsterdam 1544	18
Figuur 2.2:	Plattegrond Amsterdam 1617	19
Figuur 2.3:	Van Heekpark Enschede	20
Figuur 2.4:	Visualisatie definitie stadsrandzone Planbureau voor de Leefomgeving	24
Figuur 2.5:	Stadsrandtypologie 'Stortplaats'	27
Figuur 2.6:	Stadsrandtypologie 'Spanningsveld'	27
Figuur 2.7:	Bedrijvigheid langs de snelweg	29
Figuur 3.1:	Proces bij Technisch Rationele planning	35
Figuur 3.2:	Proces bij Communicatief Rationele Planning	37
Figuur 3.3:	Proces bij het Actor Consulting Model	44
Figuur 4.1:	Stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg opgedeeld in wijken	47
Figuur 4.2:	A4-/Vlietzone	53
Figuur 4.3:	Geplande traject Rotterdamsebaan	55

1 Verantwoording

1.1 Tijd voor een nieuwe aanpak

Stadsrandzones zijn gebieden die momenteel in toenemende mate aandacht krijgen in het ruimtelijk beleid. Volgens het Ministerie van VROM (2010) worden deze gebieden nog te vaak gezien als restruimte. Het kennisplein 'Mooi Nederland'¹ heeft de stadsrandzone daarom opgenomen als één van de thema's. In het kader daarvan wordt in verschillende gemeentes geïnvesteerd in duurzame stadsrandzones. Ruimtelijke kwaliteit is in dit beleidsthema een belangrijk speerpunt om te komen tot een betere leefomgeving. Naast de constatering dat de stadsrandzone nog vaak als restruimte wordt gezien, is het een gebied met unieke (ruimtelijke) eigenschappen, zoals sterk uiteenlopende (combinaties van) functies. Deze eigenschappen maken het een gebied waarvoor mogelijk een verruiming van het bestaande beleidsinstrumentarium noodzakelijk is.

De stadsrandzone kan worden gezien als een dynamisch gebied (Frijters et al., 2004; PBL, 2009b; VROM, 2010) en daarnaast als een gebied dat een grote variatie aan functies in sterk wisselende concentraties herbergt (Lukas & Van Oort, 1993; Wezenaar, 1994; PBL, 2009a). Een gevolg van deze dynamiek en pluriformiteit is dat stadsrandzones vaak niet als uniforme entiteit zijn te herkennen. Hoewel het aantal bewoners van stadsrandzones relatief laag ligt, is er door de verschillende functies die er te vinden zijn wel sprake van uiteenlopende belangen. Daarnaast hebben er doorgaans jarenlang autonome ontwikkelingen plaatsgevonden. Deze zaken dragen bij aan de onzekerheid met betrekking tot toekomstige ontwikkelingen. De technisch rationele benadering gaat uit van zekerheid en houdt beperkt rekening met verschillende belangen. De uiteenlopende belangen en de heersende onzekerheid vormen daarom geen goede basis voor een technisch rationele benadering. Gebiedsgericht beleid waarbij rekening wordt gehouden met lokale belangen lijkt daarom voor stadsrandzones een betere aanpak. Een benadering die op intersubjectieve interactie en op actoren is gericht is in dat geval gewenst. De communicatieve benadering is een instrument dat is gericht op actoren en intersubjectieve interactie, maar deze benadering kent problemen met betrekking tot de uiteindelijke besluitvorming (Allmendinger, 2002). Om deze gebieden op een gebiedsgerichte wijze te benaderen is daarom een benadering wenselijk die is

¹ 'Mooi Nederland' is een initiatief van het ministerie van VROM om te komen tot een mooier Nederland. Hierbij staan samenwerking, financiering en ruimtelijke kwaliteit centraal. Sinds de benoeming van kabinet Rutte valt het onder het ministerie van Infrastructuur en Milieu

gericht op intersubjectieve interactie en actoren en bovendien niet de beperkingen kent van een communicatieve benadering.

Boelens (2010) erkent dat de traditionele vormen van planning in de praktijk regelmatig te beperkt zijn om te komen tot efficiënte en effectieve plannen. Volgens Boelens heeft dit te maken met de wijze waarop een overheid een vraagstuk benaderd. Hierbij is het startpunt altijd vanuit het bestaande kader, waarbij een overheid eerst zelf bepaald welke ontwikkeling wenselijk is en vervolgens private partijen betreft om hieraan bij te dragen, 'inside-out'. Als alternatief geeft Boelens een benadering die 'outside-in' werkt, waarbij een geconstateerd probleem of kans wordt gevoeld door een actor. Het probleem of deze kans vormt de basis om een samenwerking te vormen met partijen die bereid zijn en belang hebben bij een effectieve benadering van het probleem of deze kans.

Ook De Roo en Porter (2007) constateren dat met planning vaak maar in beperkte mate het gewenste effect wordt bereikt. Zij wijzen erop dat de taal in planning vaak een 'fuzzy'² karakter heeft, wat leidt tot valse hoop en tegenvallende resultaten. Als antwoord op de tegenvallende resultaten die als gevolg van de traditionele planningsbenaderingen tot stand komen, pleiten Boelens en De Roo & Porter voor een actor-georiënteerde benadering. In dit onderzoek zal worden onderzocht of deze actorbenaderingen een goede basis bieden om vraagstukken in de stadsrandzone te benaderen.

1.2 Actorbenaderingen, de stap naar ruimtelijke kwaliteit in stadsrandzones?

De stadsrandzone als dynamisch gebied laat zich moeilijk vangen in de huidige planningspraktijk. Daarom wordt in dit onderzoek gekeken of actorbenaderingen een uitkomst kunnen bieden om vraagstukken in deze gebieden te benaderen. Deze benaderingen kenmerken zich doordat het probleem en het probleemgebied niet worden bepaald door de expert, maar juist door de direct betrokkenen zelf. De Actor Relational Approach (ARA) van Boelens gaat uit van een netwerk van betrokkenen, waarbij door middel van een dialoog tussen sleutelactoren een 'associatieve democratie'³ wordt gevormd. Hierbij wordt een beeld gevormd van de unieke kansen van een gebied en worden projecten gestart op grond van betrokkenheid bij een gebied en eigenbelang. Bij het Actor Consulting Model (ACM) van De Roo & Porter worden relevante actoren geselecteerd waarmee in samenspraak een vraagstuk wordt benaderd. In dit onderzoek

² Fuzzy begrippen worden gekenmerkt door het ontbreken van een heldere eenduidige definitie, ze hebben vaak een normatieve aard en zijn daardoor breed te interpreteren.

³ Een associatieve democratie betreft in dit geval een vrijwillige samenwerking tussen actoren die overeenkomstige belangen hebben (Cohen & Rogers, 1993)

wordt onderzocht of deze benaderingen een bijdrage kunnen leveren aan de ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone. Hieruit volgt de volgende onderzoeksvraag:

Kan door middel van een actorbenadering de ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone worden verbeterd?

Deelvragen:

Welke consequenties brengt een actorbenadering met zich mee wanneer deze wordt toegepast om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in de stadsrandzone?

Welke kansen biedt een actorbenadering om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in de stadsrandzone?

Wat betekent een actorbenadering voor de definiëring van de begrippen 'ruimtelijke kwaliteit' en 'de stadsrandzone'?

1.3 Methodologie

Om te onderzoeken of een actorbenadering op effectieve wijze de ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone kan verbeteren, moet duidelijk worden hoe een actorbenadering daar aan kan bijdragen. De actorbenaderingen zijn sterk afhankelijk van de participatie van verschillende actoren en de kansen die deze actoren zien in een gebied. De effectiviteit van een actorbenadering is daarom sterk afhankelijk van de participatie van (sleutel)actoren. Om tot uitspraken te kunnen komen over de bijdrage van actorbenadering op de ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone, zijn kennis en intenties van (potentieel) direct betrokkenen van groot belang. Er is daarom in dit onderzoek gekozen voor een case study in de vorm van een intensieve benadering van een enkele case (Swanborn, 2010).

Het rapport bestaat uit twee delen. Het eerste deel betreft het theoretische deel dat is opgedeeld in een literatuurstudie en een theoretisch kader. Het tweede deel betreft de case, waarin de relatie tussen de stadsrandzone en actorbenaderingen is onderzocht. De hiervoor gehanteerde methode is een empirisch diepgaand onderzoek in zijn werkelijke context (Yin, 2009). In het eerste deel worden, op basis van theorie, hypotheses opgesteld die in het tweede deel worden getoetst.

Voor de case is gekozen voor het Haagse stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg. De A4-/Vlietzone ligt in dit stadsdeel en dit gebied wordt gekenmerkt door verschillende aspecten die typerend zijn voor stadsrandgebieden. De A4-/Vlietzone is door LOLA⁴ (2011) omschreven als 'spanningsveld'. Zij omschrijven dit type stadsrandzone als een overwegend landelijk gebied waarbij verweving met de stadszijde groot is. 'Spanningsvelden' zijn gebieden in verandering, verstedelijkende stadsrandgebieden. Dit gebied wordt gekenmerkt door enkele groene functies die worden ingeklemd door het stedelijk centrum en beide Vinexwijken. Het stadsdeel bestaat uit twee Vinexwijken (RPB, 2006b) en twee bedrijventerreinen. Delen van beide bedrijventerreinen bieden ruimte aan de A4-/Vlietzone.

Er is gekozen voor diepte interviews, omdat naast een reflectie op informatie uit het theoretisch kader ook de meningen en visies van de geïnterviewden worden gebruikt. Ter ondersteuning van de interviews, is gebruik gemaakt van documentatie en directe observatie. Deze drie methoden behoren tot de zes voornaamste bronnen voor case study onderzoek (Yin, 2009). Voor de interviews zijn sleutelactoren benaderd, die in aanmerking komen om betrokken te worden bij één van de twee actorbenaderingen. Door de 'sneeuwbalprocedure' toe te passen zijn verdere informanten geïdentificeerd (Swanborn, 2003). Actoren die relevant zijn voor het ACM zijn zowel de (lokale) overheid als private actoren. Bij de ARA zijn het met name (private) actoren die een belang kunnen hebben bij een verbeterde ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone van Den Haag en bereid zijn daarin te investeren.

1.4 Leeswijzer

Nu het doel en de aanleiding van het onderzoek duidelijk is, wordt in het volgende hoofdstuk een verkenning gedaan naar de achtergrond (2.1) en de kenmerken van de stadsrandzone (2.2). Hoofdstuk 2 wordt afgesloten met de voornaamste conclusies die uit deze verkenning naar voren zijn gekomen (2.3). In het derde hoofdstuk zijn planningsbenaderingen geanalyseerd. Als achtergrond zijn de technisch rationele en de communicatieve (3.1) benadering besproken. In paragraaf 3.2 zijn de actorbenaderingen besproken. De laatste paragraaf (3.3) geeft een reflectie van de verschillende benaderingen en wat deze benaderingen betekenen voor de stadsrandzone. In deze paragraaf worden bovendien de hypothesen gevormd die getoetst worden in het empirisch onderzoek. Hoofdstuk 4 betreft het empirisch onderzoek, dat wordt ingeleid met een typologie van de stadsrandzone in het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg (4.1).

⁴ LOLA landscape architects is een bureau voor progressieve landschaps architectuur. Zij hebben in opdracht van Dhr. E. Luiten (Provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit in Zuid-Holland) onderzoek gedaan naar stadsrandzones in de Zuidvleugel.

Vervolgens zijn de verschillende deelgebieden geanalyseerd (4.2). Op basis van de typologie van het gebied en de diepte interviews is geanalyseerd wat de meningen en visies betekenen voor de begripsbepaling van enkele begrippen (4.3). Tot slot zijn uitspraken gedaan over de toepasbaarheid van actorbenaderingen om tot een betere, gebiedsgerichte, locatiespecifieke ruimtelijke kwaliteit te komen in dit deel van de stadsrandzone van Den Haag (4.4). Hoofdstuk 5 betreft de conclusie, waarin de resultaten zijn geanalyseerd met betrekking tot stadsranden in het algemeen.

2 Verkenning van de stadsrandzone

Dit onderzoek richt zich op de stadsrandzone in Nederland. Een eenduidige en kwalitatieve definitie van dit gebied is bijna niet te geven. Om een beeld te scheppen van de stadsrandzone zoals die tegenwoordig in Nederland zichtbaar is, zijn in dit hoofdstuk een historische achtergrond en enkele kenmerken van de stadsrandzone omschreven. In de eerste paragraaf (2.1) is beschreven hoe de stadsrandzone zich heeft ontwikkeld in de eeuwen vanaf het moment dat steden stadsmuren kregen. Vervolgens zijn enkele aspecten van de stadsrandzone omschreven die in meer of mindere mate kenmerkend zijn voor de stadsrandzone (2.2). Tot slot is in paragraaf 2.3 gereflecteerd op de eerste twee paragrafen en zijn, voor zover mogelijk, algemene uitspraken gedaan met betrekking tot de stadsrandzone.

2.1 Een korte geschiedenis van de stadsrandzone

In Nederland zijn steden formeel ontstaan doordat een landsheer de juridisch aparte status van de stedelijke gemeenschap erkende en daarmee het recht verschafte om stenen muren rond de stad te bouwen. Voor de meeste steden in Nederland gebeurde dit in de 12e en 13e eeuw. Eén van de voornaamste functies van deze vestingmuren betrof de militaire functie ten behoeve van de verdediging van de stad. Door het opleggen van restricties voor sommige functies binnen de stadsmuren, werden in verschillende steden bepaalde ontwikkelingen uitsluitend toegestaan in het perifere gebied. In Amsterdam betrof dit bijvoorbeeld de pottenbakkerijen en in Leiden de laken rederijen. In 1531 werd het “octrooi op de buitennering” in het leven geroepen, waardoor in 20 steden bakkerijen, tapperijen en brouwerijen naar het perifere gebied werden verbannen (in figuur 2.1 is de stadsmuur en de stadsgracht van Amsterdam te zien. Buiten de gracht zijn functies zichtbaar die niet binnen de stadsmuren zijn toegestaan).

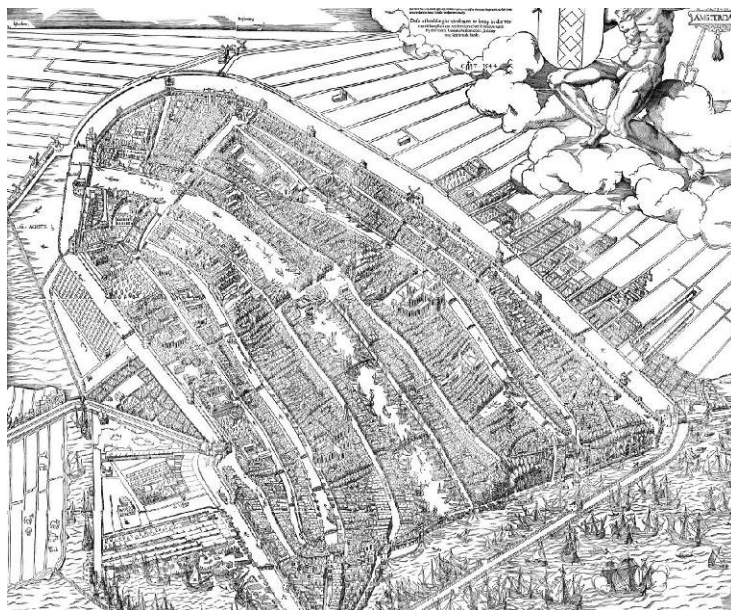

Fig. 2.1: Plattegrond Amsterdam 1544 Bron: Hartmann

Met de ontwikkeling van het

vuurgeschut aan het einde van de 16^e eeuw, verloor de stadsmuur haar militaire functie en werd deze veelal vervangen door wallen, bastions en lunetten (In figuur 2.2 is zichtbaar dat rondom de gracht lunetten zijn gesitueerd). Als gevolg hiervan nam het militaire grondgebruik rond de stad toe. Gezien de militaire functie mocht er in de stadsrandzone niet worden gebouwd, maar dit bouwverbod had ook een financiële reden.

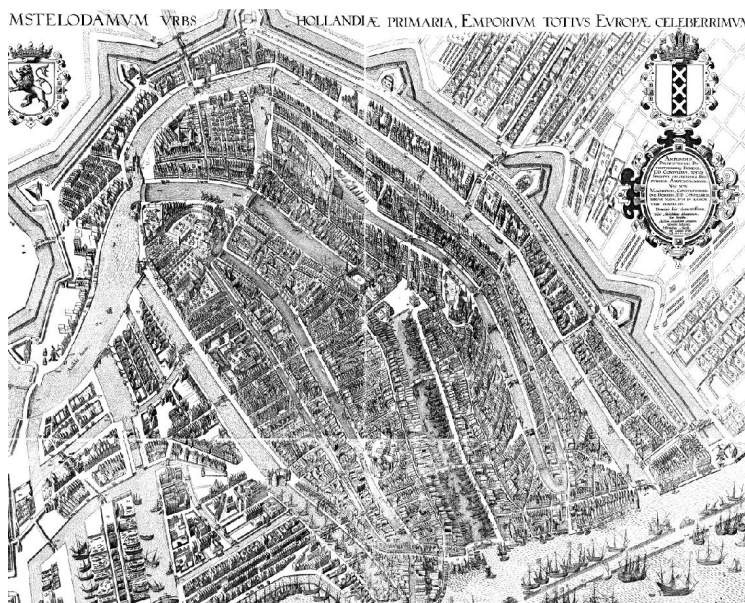

Fig. 2.2: Plattegrond Amsterdam 1617 Bron: Hartmann

Vrije handelaren en bedrijven zochten in toenemende mate hun toevlucht tot de stadsrandzone, omdat ze niet tot een gilde behoorden of accijnzen wilden ontduiken. De stadsrandzone was tot de 16^e eeuw dus vooral een gebied dat plaats bood voor functies die ongewenst waren binnen de stadspoorten en voor militaire doeleinden (Lukas & van Oort, 1993).

In de 17^e eeuw nam het aandeel van de plattelandsbevolking toe, steeds meer mensen zochten woonruimte in het landelijk gebied, in kleinere steden en in plattelandsprovincies. Onder koning Willem I (1815-1840) werden verharde rijkswegen aangelegd die de stad beter bereikbaar maakten. Deze uitvalswegen en verkeersaders zouden tijdens de Industriële Revolutie een belangrijke vestigingslocatie worden voor ruimtevergende activiteiten zoals houtzagerijen, gasfabrieken en vuilstortplaatsen. In een Koninklijk Besluit in 1824 werd een lijst gepubliceerd van dit soort hinderlijke bedrijvigheid die zich vanwege deze hinder in de stadsrandzone moesten vestigen (Lukas & van Oort, 1993). De stadsrandzone bood in deze periode nog steeds vooral ruimte voor functies die ten dienste stonden voor de stad, het betrof vooral functies die hinder veroorzaakten.

Een bijkomend effect van de industrialisatie was de sterke groei van het aantal inwoners in de steden. Het intrekken van de vestingwet zorgde ervoor dat er vanaf 1880 ook woningen buiten de, veelal gesloopte, stadswallen gebouwd mochten worden (Spit & Zoete, 2002). Tot dit moment was de grens tussen stad en land nog vrij duidelijk te herkennen (RPD, 1984). Fabrikseigenaren gaven vanaf 1870 opdracht om rondom hun

fabrieken in de stadsrandzone woonwijken voor hun werknemers te bouwen, zoals de van Heekparken in Enschede (figuur 2.3) en het Agnetapark in Delft (Van Rooijen, 1990). In de stadsrandzone begint vanaf dat moment woningbouw een voornamere rol te spelen naast de hinderlijke functies die er te vinden zijn.

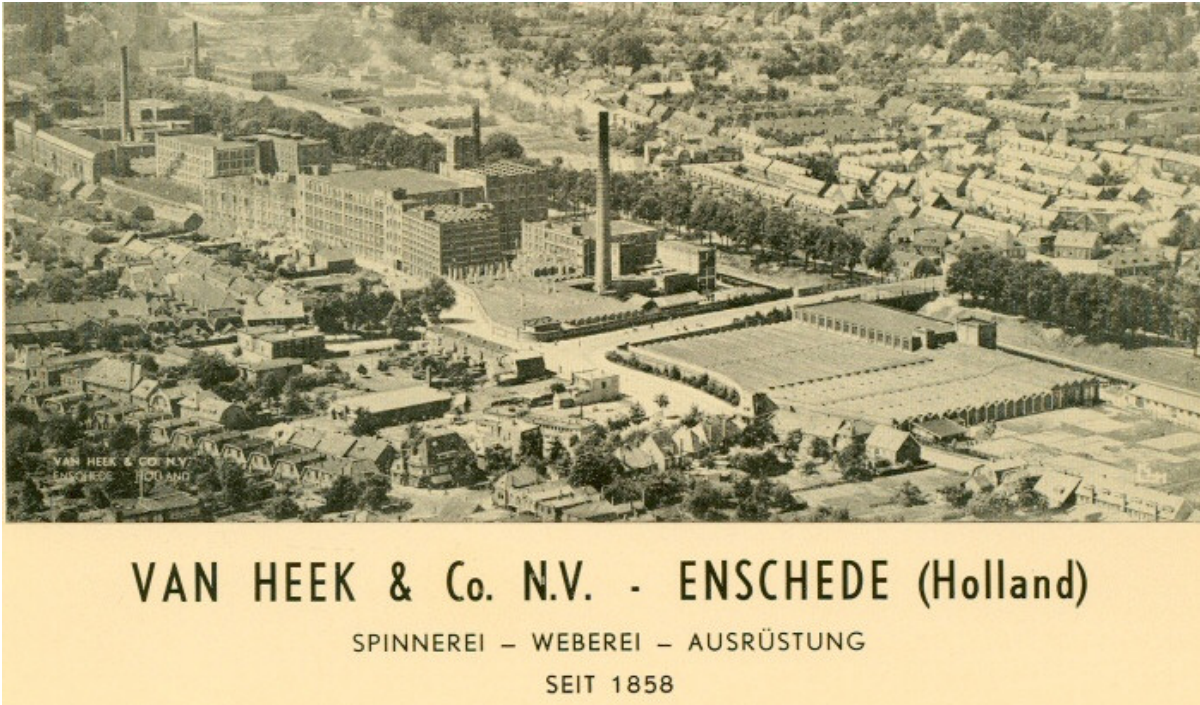

Fig. 2.3: Van Heekpark in Enschede Bron: Achteruitkijkspiegel, 2010

In 1901 werd, in het kader van de volksgezondheid, de woningwet ingevoerd. Deze wet beoogde een verbetering van de volkshuisvesting. Daarnaast moesten stadsuitbreidingen voor meer dan 10.000 inwoners vooraf door de gemeente worden gepland (Van der Cammen & De Klerk, 2006). In 1934 kwam bijvoorbeeld in Amsterdam het Algemeen Uitbreidings Plan tot stand, waarbij aan de rand van de stad 'tuinwijken' werden gepland (Lukas & van Oort, 1993). Door het verplicht stellen van deze uitbreidingsplannen wordt de woningwet gezien als het fundament van de ruimtelijke ordening (Nirov, 2004). Hiermee werd ook een eeuw ingeluid waarin, zoals later in deze paragraaf zal blijken, (ruimtelijk) beleid veel invloed had op de ontwikkelingen in de stadsrandzone.

Na de Tweede Wereldoorlog verschijnt de nota *'De verspreiding van de bevolking in Nederland'* (Bakker Schut, 1949). Hierin werd voor het verplaatsen van groei naar kleinere steden en gebieden buiten het westen gepleit. Dit zou ten koste moeten gaan van groei aan de randen van grote steden. In de Randstad werd in grote mate aandacht besteed aan het behouden van groene buffers tussen de steden en het Groene Hart. In het ruimtelijke ordeningsrapport *'Het westen des Lands'* (Angenot, 1959) kwam dit tot uiting door de doelstelling om de afwisseling tussen stad en land te beschermen. Het zou

nog tot de jaren zeventig duren voordat aan dit rapport uitvoering werd gegeven (LOLA, 2011). In veel steden is sprake van stedelijke expansie. Het verlies aan landbouwgrond is wel groot. Tussen 1950 en 1960 krijgt ongeveer 4.500 hectare cultuurgrond jaarlijks een stedelijke bestemming (Lukas & Van Oort, 1993). Ondanks de adviezen om groene buffers te behouden tussen steden en de afwisseling tussen stad en land te beschermen breiden steden vooral uit aan de randen.

In 1960 nam de angst voor het aaneengroeien van steden in de Randstad toe. In de *Nota inzake de Ruimtelijke Ordening* (Ministerie van V&B, 1960) werd daarom ingezet op decentralisatie van werkgelegenheid. Er ontstond echter een kloof tussen het overheidsbeleid en de bewonersrealiteit. Met het toenemen van de welvaart groeide de voorkeur voor het wonen aan de randen van de stad enorm, waardoor steeds meer mensen verhuisden van de stad naar het suburbane gebied (Engelsdorp Gastelaars, 2000). De overheid reageerde op deze ontwikkeling door in te zetten op 'gebundelde deconcentratie', om zo het omliggende perifere gebied te sparen voor landbouw en recreatie (Levine & van Weesp, 1988). Voor de stadsrandzone betekende de jaren zestig een periode waarin grote woonwijken werden gebouwd die een duidelijke morfologische scheiding kenden tussen de stad en het omliggende platteland (Lucas & van Oort, 1993). De stadsrandzone verplaatste daardoor verder richting het landelijke gebied.

In de jaren zeventig verschenen de eerste publicaties waarin aandacht werd gevraagd voor de stadsrandzone. De suburbanisatie werd door het Rijk als een belangrijk probleem gezien voor het functioneren van de grote steden. Er heerste tot deze periode planologische onzekerheid als gevolg van het beperkte beleid voor de stadsrandzone. Vanaf de jaren zeventig werd deze onzekerheid geaccepteerd, omdat de stadsrandzone een gebied was dat uiteindelijk toch wel zou verstedelijken (de Boer et al., 1984). Om de suburbanisatie tegen te gaan werd door de lokale overheid in deze periode het wonen in de stad weer aantrekkelijk gemaakt (Musterd & de Pater, 1992). Desondanks bleek het onderscheid tussen stad en land steeds meer te vervagen (Ministerie van V&RO, 1976).

In de jaren tachtig verschoof de aandacht van gebundelde deconcentratie naar het bouwen in de steden en aan de randen daarvan, onder andere om de trek uit de steden tegen te gaan. Het compacte stadmodel deed zijn intrede, waarbij sprake is van een conceptuele scheiding tussen stad en land (Van Bremen & Jonkhof, 2003). De positie van de grote stad moest door middel van dit concept verstevigd worden door stadsvernieuwing, verdichting en uitbreiding aan de rand van de stad (Knol & Van Dugteren, 2001). Ten opzichte van de stedelijke centra, was in de stadsrandzone sprake van een goede bereikbaarheid en lage grondprijzen. De stadsrandzone leende zich in

deze periode met name goed voor functies die behoefte hadden aan ruime parkeergelegenheid, goedkope bedrijfsruimten en de nabijheid van stedelijke, commerciële voorzieningen. Hierdoor vervaagde de morfologische scheiding tussen stad en land die in jaren zestig nog goed zichtbaar was nog verder (PBL, 2009a). Deze ontwikkeling staat haaks op het beoogde effect van het compacte stadmodel.

In de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra (VROM, 1990-1993) werd wederom ingezet op compacte verstedelijking. Door een gebrek aan ruimte in de steden kwamen ook locaties aan de randen van de steden en locaties op afstand van de stad in beeld (Hidding, 2006). In deze nota werden plekken aangewezen als uitleglocaties rond de steden die, om continuïteit van de bedrijfsvoering veilig te stellen, door ontwikkelaars in hoog tempo werden verworven. In de jaren negentig verschenen uitleglocaties van enorme omvang. Deze gebieden, die aan de rand van de stad gelegen zijn, worden tegenwoordig in veel gevallen aangeduid met de term 'witte schimmel' vanwege hun identiteit- en kleurloze karakter (RPB, 2007). De stadsrandzone werd in deze periode vooral beschouwd als potentiële bouwgrond en als 'expansiegebied', waardoor de stedelijke druk op de stadsrandzone sterk toenam (PBL, 2009a). Als gevolg van het Vinexbeleid ontstonden er aan de randen van steden grote, veelal monofunctionele gebieden met een scherpe morfologische afbakening.

In het Vinexbeleid was daarnaast ook het ABC-locatiebeleid⁵ opgenomen, wat voor de stadsrandzone betekende dat vooral bedrijven die behoefte hadden aan een goede bereikbaarheid zich er vestigden.

In het begin van de eenentwintigste eeuw kreeg verrommeling een steeds grotere betekenis in het Nederlandse ruimtelijk beleid. In de Nota Ruimte (2004) werd verrommeling van het landschap als probleem erkend, maar een definitie van verrommeling werd niet gegeven. De definitie die Veeneklaas et al. (2006) geven wordt momenteel gehanteerd in het Rijksbeleid. Zij definiëren verrommeling als volgt:

"...niet in het landschap passende variatie en het vóórkomen van als storend ervaren elementen [...]. Een gebied dat als totaal een wanordelijke indruk maakt en waar gebruiksfuncties zonder duidelijk verband naast elkaar aanwezig zijn. [...] Het heeft associaties met verwaarlozing, verloedering, onverzorgdheid en, [...] onverschilligheid ten opzichte van de kwaliteiten van de openbare ruimte" (p. 23).

⁵ Het ABC-locatiebeleid beoogde bedrijven te differentiëren naar behoefte aan bereikbaarheid. Medewerkers van kantoren konden relatief eenvoudig met het openbaar vervoer (A-locaties), terwijl distributiebedrijven behoefte hadden aan een goede bereikbaarheid voor o.a. vrachtwagens (C-locaties) (VROM, 1988).

Verrommeling wordt dus geassocieerd met elementen die niet in het bestaande landschap passen en daardoor als storend worden ervaren. Een voorbeeld hiervan is de aanwezigheid van bedrijven langs snelwegen. Steeds meer bedrijven trokken in het begin van de eenentwintigste eeuw naar de stadsrandzone, omdat zij de voorkeur gaven aan bereikbaarheid ten koste van nabijheid. Deze bedrijven vestigden zich dus liever bij stedelijke knooppunten dan in stedelijke centra. Vooral perifere detailhandel en perifere kantoren vestigden zich in de buurt van bovenlokale vervoersnetwerken. Hierdoor wordt in de stadsrandzone in deze periode aan de verrommeling van het landschap bijgedragen (PBL, 2009a).

Tegenwoordig wordt de stadsrandzone steeds meer erkend als een gebied waarvoor beleid moet worden ontwikkeld om met het dynamische karakter van deze gebieden om te kunnen gaan (VROM, 2008). Volgens VROM (2010) wordt de stadsrandzone nog vaak gezien als restruimte die, als gevolg van de verschillende functies die zich er hebben gevestigd, als 'verrommeld' wordt bestempeld.

Samenvattend

De stadsrandzone heeft in het verleden aan verschillende functies ruimte geboden. Afhankelijk van de periode diende het als een gebied voor militaire doeleinden, stadsuitbreidingen, bedrijfsruimten, winkelruimten en voor functies waarvoor in stadscentra geen plaats was. Bovendien 'schoof' de stadsrandzone, als gevolg van stadsuitbreiding, steeds verder van het historische centrum af. Het is erg moeilijk om een eenduidige definitie te geven van het gebied, omdat de functies in de stadsrandzone in sterk wisselende concentraties te vinden zijn. Bovendien verplaatst de geografische ligging in de tijd. Galster (2001) vergeleek een dergelijk begrip met 'pornografie' en wees daarbij op het feit dat het moeilijk is te definiëren, maar dat je het direct herkent wanneer je het ziet. Dit kan ook gezegd worden over het begrip 'stadsrandzone', vandaar dat in de volgende paragraaf een omschrijving wordt gegeven van kenmerken die in meer of mindere mate typerend zijn voor de stadsrandzone.

2.2 De stadsrandzone – een omschrijving

In de vorige paragraaf is kort de geschiedenis van de stadsrandzone besproken. Hieruit kwam naar voren dat het gebied in het verleden plaats heeft geboden aan een grote verscheidenheid aan functies. Veel van deze functies zijn tegenwoordig in meer of mindere mate te herkennen in de stadsrandzone en daardoor heeft het gebied een pluriform karakter. De wijze waarop deze functies naast elkaar voorkomen, brengen een

aantal kenmerken met zich mee. In deze paragraaf zijn verschillende kenmerken toegelicht. Als kader wordt de geografische ligging beschreven, vervolgens zullen respectievelijk het dynamische karakter, de diverse functies, de ruimtelijke karakters, barrières en tot slot de actoren in de stadsrandzone worden besproken.

2.2.1 Geografisch

In veel publicaties over de stadsrandzone in Nederland wordt gekozen voor een kwantitatieve benadering van de stadsrand. Het Nirov (2008) formuleert het in de quickscan 'Bouwen aan de randen van de stad' als "een stadsrandzone: de zone van 500 meter net buiten de grenzen van het bestaande stedelijke gebied" (p.4). Het PBL (2009b) beschouwt in 'Dynamiek in stedelijke milieus...' de stadsrandzone als een ring van 750 meter rondom het stedelijk gebied. In 'verstedelijking in de stadsrandzone' geeft het PBL een meer beschrijvende definitie van de stadsrandzone, maar een kwalitatieve afbakening wordt niet gegeven. Om te komen tot een operationele definitie wordt in 'Verstedelijking in de stadsrandzone' een afbakening gegeven in de vorm van een formule, waarbij de doorsnede van de stadsrandzone één zesde is van de wortel van het

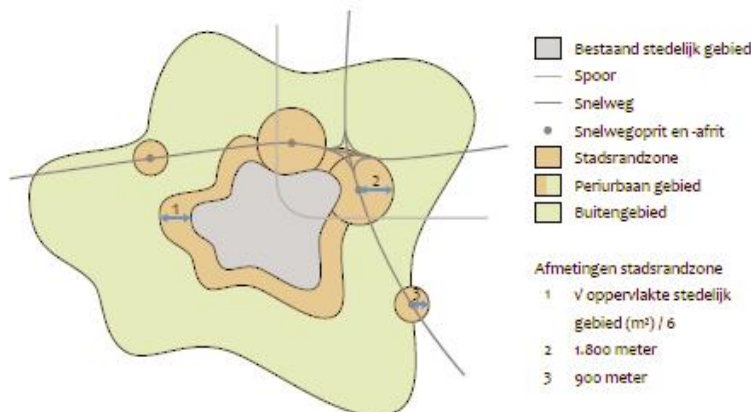

Fig. 2.4: Visualisatie definitie stadsrandzone PBL. Bron: PBL, 2010

oppervlak van het stedelijk gebied ($\sqrt{\text{opp. st. gebied}/6}$) (PBL, 2009a). Hoe hieraan invulling is gegeven is zichtbaar in figuur 2.4. Door dergelijke kwantitatieve afbakeningen van het gebied kan een de definitie in iedere situatie worden toegepast. Er wordt weliswaar geen rekening gehouden met uiteenlopende kenmerken in verschillende stadsrandzones, maar voor generiek beleid biedt het een goede basis.

Wanneer de verschillende kenmerken van de stadsrandzone bij een vraagstuk als leidend worden gezien voor de afbakening van de stadsrandzone, dan is een kwalitatieve

afbakening wenselijk. In dat geval doet een locatie specifieke, gebiedsgerichte aanpak meer recht aan de pluriforme aard van het gebied.

Voor de actorbenaderingen die in dit onderzoek centraal staan is een kwalitatieve afbakening wenselijk. Vanuit dat oogpunt volstaat het om over de globale ligging van de stadsrandzone te zeggen dat het een kenmerkend gebied is, dat zich tussen het aaneengesloten stedelijk gebied en het landelijk gebied bevindt (Thomas, 1990; Nelson, 1991; Ford, 1999). Afhankelijk van aard van het vraagstuk en de mate en verhouding waarin de overige kenmerken aanwezig zijn, kan voor ieder individueel vraagstuk overeenstemming worden verkregen over de afbakening van het gebied. In dit onderzoek wordt verondersteld dat actorbenaderingen een instrument kunnen vormen om met de unieke eigenschappen van stadsrandzones om te gaan. Met het oog daarop zijn de kenmerken van het gebied belangrijker dan de ligging aan de rand van de stad.

2.2.2 Gebied in transitie

Een dynamisch gebied

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is gebleken dat de stadsrandzone in de tijd vooral is verschoven als gevolg van stadsuitbreiding. Wat halverwege de vorige eeuw nog werd beschouwd als stadsrandzone, zal vandaag in de meeste gevallen het stempel stedelijk krijgen. De Vromraad (2009) spreekt in dit kader van "...het incubatiemilieu van de stad" (p. 47) en bestempelt de stadsrandzone als hét stedelijk gebied dat ruimte voor stedelijke dynamiek biedt. Frijters et al. (2004) wijzen ook op de ruimtelijke dynamiek van het 'tussenland' door het te bestempelen als een gebied dat veranderlijk is, maar blijvend. Zij geven hiermee aan dat 'tussenland' een permanent onderdeel is van de ruimtelijke ordening in Nederland, maar dat het zich in de tijd verplaatst. De dynamiek in de stadsrandzone wordt in de meeste gebieden vooralsnog grotendeels bepaald door bevolkingsgroei.

Bevolkingsgroei is geen constante factor. In enkele regio's in Nederland is al sprake van bevolkings- en/of huishoudenskrimp, maar dit beperkt zich vooralsnog vooral tot enkele relatief dunbevolkte gebieden. Er zal voorlopig op landelijk niveau nog sprake zijn van bevolkingsgroei (CBS, 2010). Naar verwachting zal deze groei vooral geconcentreerd zijn in de grotere steden (Van Nimwegen & Heering, 2009). Het is de vraag hoe het dynamische karakter van de stadsrandzone zich ontwikkelt. Deze demografische ontwikkelingen kunnen hierbij een belangrijke rol spelen.

Verschuiving in soorten functies

Ook in de functies die de stadsrandzone herbergt is een transitie te herkennen. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is beschreven dat vanaf de 12^e eeuw het gebied

steeds aan verschillende functies ruimte bood. Waar het gebied vroeger nog vooral diende als ruimte voor functies die ongewenst waren in het stedelijk gebied, biedt de stadsrandzone tegenwoordig ook ruimte aan bedrijven die belang hebben bij een goede bereikbaarheid en/of zichtlocaties (RPB, 2006a), maar ook aan recreatie, wonen en werken (PBL, 2009a). Als gevolg hiervan heeft ook een transitie plaatsgevonden van een scherpe rand (vestingmuren) naar een heterogeen en divers gebied.

2.2.3 Functies in de stadsrandzone

Als gevolg van de verschuiving in soorten functies in de stadsrandzone zijn er tegenwoordig verschillende typen functies te herkennen. Grofweg zijn er drie typen functies te herkennen. De eerste betreft functies die ten dienste staan van de stad, maar niet wenselijk zijn in het stedelijk gebied. In dat opzicht heeft de stadsrandzone een ondergeschikte rol ten opzichte van de centrale stad (Hornis & Ritsema van Eck, 2008). Het tweede type omvat functies die zich in de stadsrandzone vestigen, omdat in dit gebied voor hen kansen liggen. Het betreft functies zoals perifere detailhandel, meubelboulevards en functies die afhankelijk zijn van een goede bereikbaarheid voor auto of transport. Tot slot zijn in de stadsrandzone functies te vinden die oorspronkelijk in het rurale gebied lagen en een landelijke of groene functie hebben, maar ondanks de verstedelijking niet tot de eerste twee functies te rekenen zijn. De verschillende functies die zijn te herkennen in de stadsrandzone komen veelal in monofunctionele clusters voor (zie 2.2.4), waardoor actoren in deze clusters naar verwachting vergelijkbare belangen hebben. Om tot een beter begrip te komen van de oorzaak of motivatie waarom zij in de stadsrandzone zijn te vinden worden de drie typen functies kort besproken.

De ondergeschikte stadsrandzone

Vanuit dit oogpunt wordt de stadsrandzone vooral gebruikt als ruimte die mogelijke oplossingen biedt voor stedelijke voorzieningen met een hinderlijk karakter. Hieronder vallen bijvoorbeeld vuilstortplaatsen, autosloperijen, industrie, rioolwater-zuiveringsinstallaties en andere functies die hinder in de vorm van stank, lawaai of geluid veroorzaken (PBL, 2009a). LOLA (2011) spreekt bij deze stadsrandtypologieën van een 'Stortplaats' (figuur 2.5). Zij omschrijven deze stadsrandtypologie als een gebied waarin functies zijn te vinden die bij de stad horen, maar liever 'not in my back yard'.

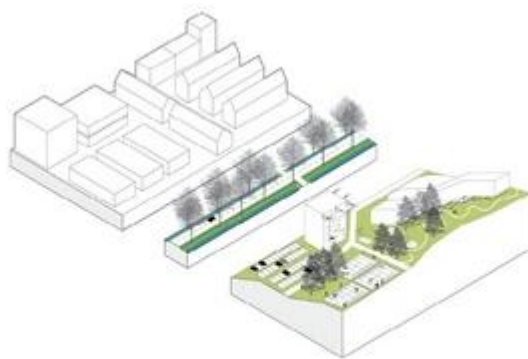

Fig. 2.5: Stadsrandtypologie 'Stortplaats'. Bron: LOLA, 2011

De kansrijke stadsrandzone

Naast ruimte voor functies die min of meer noodgedwongen zijn gevestigd in de stadsrandzone, is het gebied voor andere functies juist een aantrekkelijke vestigingsplaats. De kansrijke stadsrandzone biedt vooral ruimte aan functies die door de goede bereikbaarheid, (relatief) lage grondprijzen of de ligging ten opzichte van de snelweg (e.g. zichtlocaties) interessant zijn. Onder deze functies vallen bijvoorbeeld perifere detailhandelsvestigingen en kantoren die belang hebben bij een goede bereikbaarheid. Als gevolg van deze ontwikkelingen ontstaan perifere stedelijke milieus in de stadsrandzone langs snelwegen en bij knooppunten (VROM, 2010).

Daarnaast speelt recreatie een steeds prominente rol in de stadsrandzone. De vormen van recreatie verschillen sterk, van een indoor skihal tot fietspaden. Recreatie kent na de woon- en werkfunctie de grootste groei de stadsrandzone (PBL, 2009a).

De vergeten stadsrandzone

Tot slot zijn in de stadsrandzone functies te vinden die zijn ontstaan, doordat bijvoorbeeld boeren hebben gekozen hun grond niet te verkopen aan gemeenten of ontwikkelaars en nu hun agrarische activiteiten combineren met nevenactiviteiten, zoals het stallen van caravans (PBL, 2009a). De aanwezigheid van deze functies zijn essentieel voor de stadsrandzone, omdat zij het gebied onderscheiden van stedelijke gebieden. LOLA (2011) spreekt bij overwegend agrarische stadsrandzones die verstedelijken van een 'spanningsveld' (figuur 2.6).

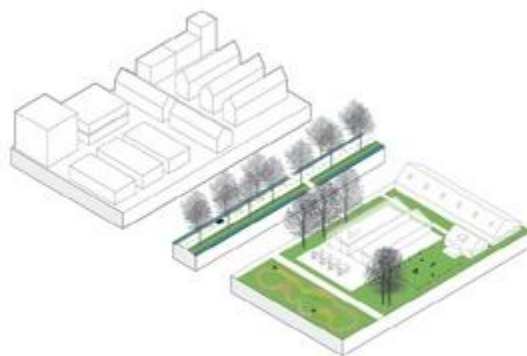

Fig. 2.6: Stadsrandtypologie 'Spanningsveld'. Bron: LOLA, 2011

2.2.4 De karakters van de stadsrandzone

De stadsrandzone is een divers gebied. Als geheel is de stadsrandzone te beschouwen als een heterogeen gebied dat aan vele functies ruimte biedt (Frijters et al., 2004). De grote mate van diversiteit is te herkennen aan de combinaties van groot- en kleinschalige ontwikkelingen, stedelijke en landelijke functies en zorgvuldig geplande projecten naast jarenlang gedoogde autonome ontwikkelingen. Recente ontwikkelingen op lokaal niveau zijn daarentegen herkenbaar door een grote mate van monofunctionaliteit. Bovendien is er sprake van een scherpe morfologische scheiding bij deze ontwikkelingen. Het diverse karakter van de stadsrandzone kent daardoor een gefragmenteerd en onsamenhangend karakter (PBL, 2009a).

Diversiteit

De diversiteit speelt in veel onderzoeken naar de stadsrandzone een grote rol. De stadsrand kent vele verschillende functies die tegelijkertijd naast elkaar te vinden zijn. "De meest uiteenlopende soorten ruimtegebruik komen er tegelijkertijd naast elkaar en door elkaar heen voor, variërend van rioolzuiveringsinstallaties, grootschalige perifere winkelcentra en snelwegknooppunten tot nieuwe uitbreidingswijken, volkstuinen en recreatiegebieden" (PBL, 2009a, p.28), Wezenaar (1994) spreekt zelfs van "surrealistische combinaties" (p.15). Voor een belangrijk deel zijn deze combinaties toe te schrijven aan de beperkte grip van de ruimtelijke planning op de ontwikkelingen die in de stadsrandzone plaatsvinden (Lukas en Van Oort, 1993). Door de grote verscheidenheid aan functies hebben actoren in het gebied uiteenlopende belangen. De actorbenaderingen vormen een instrument om met deze verschillende belangen om te gaan en kunnen daarom een basis bieden om met deze uiteenlopende belangen om te gaan.

Monofunctionaliteit

Vooraf de recente ontwikkelingen zijn vaak scherp afgebakende gebieden in de stadsrandzone. Uitbreidingslocaties die onder andere zijn gerealiseerd in de tijd van het Vinexbeleid kennen een scherpe morfologische afbakening en zijn sterk monofunctioneel (PBL, 2009a). Naast deze monofunctionaliteit worden dergelijke uitbreidingslocaties door het RPB (2003) omschreven als; "...sociaal homogeen, architectonisch eenvormig en bovendien een gebrek vertonen aan publiek domein en identiteit" (p. 44).

De stadsrandzone kan worden omschreven als een divers gebied dat bestaat uit verschillende fragmenten van scherp afgebakende homogene en monofunctionele gebieden. Tussen de deze gebieden zijn kleinschalige en niet-geplande ontwikkelingen te

herkennen die zorgen voor combinaties van sterk uiteenlopende vormen van ruimtegebruik. Dit leidt uiteindelijk tot een gebied met een onsamenhangend karakter. De scherpe afbakening van de uitbreidingslocaties wordt veelal veroorzaakt door barrières die worden gevormd door grootschalige infrastructuur.

2.2.5 Verbindingen en Barrières

Knooppunten en zichtlocaties

De stadsrandzone biedt, zoals in paragraaf 2.2.3 is besproken, voor bepaalde functies een interessante vestigingslocatie. Als gevolg daarvan is een verschuiving van het stedelijk zwaartepunt ontstaan richting de stadsrandzone. Een belangrijke constatering die hieruit volgt is dat bereikbaarheid en nabijheid van bovenlokale vervoersnetwerken, ten koste van nabijheid van het centrum, aan belang winnen (PBL, 2009b). Vooral in gebieden waarin meerdere stedelijke gebieden geconcentreerd zijn (e.g. De Randstad) heeft mobiliteit tussen verschillende peri-urbane gebieden aan belang gewonnen en is minder sprake van een hiërarchische relatie met de stad (Hornis & Ritsema van Eck, 2008).

Voor de functies die zich (willen) vestigen in de stadsrandzone is bereikbaarheid vaak een belangrijk motief. Vooral distributieactiviteiten en de zakelijke dienstverlening (fig. 2.7) kunnen worden aangemerkt als snelwegsectoren. Op de zogenaamde zichtlocaties is naast de distributiesector vooral (grootschalige) recreatie te vinden (RPB, 2006a). Functies die zich langs de snelweg vestigen doen dit veelal vanwege de etalagefunctie van de zichtlocaties. Deze etalagefunctie zorgt voor effectieve reclame voor het bedrijf dat zich vestigt, daarentegen draagt de vestiging op deze locaties ook bij aan de verrommeling langs snelweglocaties (PBL, 2009a).

Fig: 2.7: Bedrijvigheid langs de snelweg (boven Den Haag A4, beneden De Liemers A12) Bron: RPD, 2006a

De etalagefunctie zorgt ook voor een toename van stedelijke elementen in het landelijk gebied. Door het contrast tussen het stedelijke karakter van de bedrijvigheid en het landschappelijke karakter van de omgeving worden deze situaties door veel mensen als storend ervaren (PBL, 2009a). Er is in deze situaties dus sprake van tegenstrijdige belangen. Enerzijds is er sprake van een economisch belang, anderzijds bestaat er veel draagvlak om het landschap langs de snelweg vrij te houden van bebouwing (RPB, 2006a). Er is daardoor behoefte aan een compromis dat voor zowel betrokken publieke als private partijen bevredigend is.

Barrières

In de naoorlogse decennia zijn rond veel grote steden ringwegen aangelegd. Door de aanhoudende uitbreidingen van steden zijn deze wegen inmiddels voor een groot deel binnen het stedelijk gebied te vinden. Voor wijken die niet aan de stedelijke kant van deze wegen zijn ontwikkeld vormt deze een grote barrière. De ringweg vormt in deze gevallen een scherpe scheiding tussen de nieuwe uitbreidingswijk en het stedelijke gebied (PBL, 2006; RPB, 2006a; PBL, 2009b). Het Ruimtelijk Planbureau spreekt van een fysieke en mentale grens tussen de stad en de nieuwbouwwijk. Er is daarom behoefte aan een verbinding tussen oude en nieuwe onderdelen van de lokale omgeving (RPB, 2006a).

Barrières in de stadsrandzone worden vooral veroorzaakt door (grote) infrastructurele werken die de verbinding tussen stad en land beperken (Frijters et al., 2004; RPB, 2006a; PBL, 2009a; VROM, 2010). De stadsrandzone zelf vormt ook een barrière voor stedelingen om het landelijke gebied te bereiken en voor bewoners van het landelijk gebied om de stad te bereiken. In het beleidsprogramma 'Mooi Nederland' wordt gesteld dat de stadsrandzone juist een poort zou moeten zijn van de stad naar het platteland en andersom. Volgens VROM (2010) zou vooral de bereikbaarheid van het landelijk gebied voor recreatie doeleinden (te voet of per fiets) moeten worden verbeterd.

2.2.6 Actoren

Op basis van de verschillende functies die de stadsrandzone herbergt, kan worden bepaald welke actoren in de stadsrandzone zijn te herkennen. De verschillende typen actoren zijn onder te verdelen in bedrijven, de (lokale) overheid en burgers. Voor ieder type actor verschilt mogelijk het belang dat zij hecht aan de stadsrandzone en aan de ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone. Bovendien verschilt ook de perceptie van ruimtelijke kwaliteit per actor, afhankelijk van hun rol en positie in de stadsrandzone.

Bedrijven

Het type bedrijven dat een positie heeft in de stadsrandzone verschilt sterk en is in de tijd ook veranderd. De focus van bedrijvigheid heeft in de stadsrandzone een transitie doorgemaakt van agrarische productie naar industrie en tegenwoordig ook consumptie (Gallent et al., 2006). Bedrijvigheid in de vorm van agrarische productie is tegenwoordig nog maar in beperkte mate te vinden in de stadsrandzone, het betreft dan vooral kassen en rurale functies die zijn overgebleven ondanks de verstedelijking in de stadsrandzone. De belangen die bedrijven hebben bij de kwaliteit van de directe omgeving zijn een representatieve uitstraling, een goede bereikbaarheid, parkeergelegenheid en een beperkte aanwezigheid van gebruiks- en milieuvoorschriften (PBL, 2005). Deze kwaliteiten zijn bij bedrijventerreinen in de stadsrandzone vaak te herkennen. Een ander soort bedrijvigheid dat invloed of belang heeft bij ontwikkelingen in de stadsrandzone zijn ontwikkelaars of andere bedrijven met grondposities in het gebied. Voor hen betekent een aantrekkelijker woon- of werkklimaat dat de grond die zij bezitten een hogere waarde vertegenwoordigt. Ook zijn er bedrijven te vinden die zich richten op recreatiedoeleinden, zoals golfverenigingen.

Overheid

De overheid heeft als doelstelling het dienen van het publieke belang. De wijze waarop hier op hoofdlijnen invulling aan wordt gegeven wordt vastgelegd in het coalitieakkoord. Dat er, mits een regeringsperiode volledig wordt uitgezeten, iedere vier jaar een verschuiving kan optreden over de prioritering van beleidssectoren kan leiden tot problemen. Priemus (2004) constateert, in een voorbeeld van de Delftse spoorzone, dat de overheid hierdoor soms onbetrouwbaar handelt. Onder een procesovereenkomst werd in 2002 een handtekening gezet door minister Netelenbos, maar twee jaar later werd door minister Peijs het project geannuleerd. In het voorbeeld van de Delftse spoorlijn lag de oorzaak bij noodzakelijke bezuinigingen en daardoor bij de prioritering van het nieuwe kabinet. Momenteel is een vergelijkbare situatie te herkennen bij de Ecologische Hoofdstructuur.

Gemeentes hebben de stadsrandzone in het verleden veelal gezien als een restruimte voor hinderlijke functies en als bouwgrond voor stadsuitbreidingen en nieuwe industrieterreinen. Daarbij stond het anticiperen op (bevolkings)groei meestal centraal. Inmiddels verschuift de nadruk steeds meer van kwantiteit naar kwaliteit en wordt voorzichtig gedacht aan het werken aan een definitieve afronding van stadsranden (VROM, 2010).

Bewoners

In Nederland woont een groot deel van de bevolking aan de randen van steden (Hornis & Ritsema van Eck, 2008). Het grootste deel daarvan is woonachtig in uitbreidingslocaties, zoals Vinexwijken. Daardoor hebben deze gebieden een overwegend stedelijk karakter gekregen en voldoen ze nog maar in beperkte mate aan de beschreven karakteristieken van stadsrandzones. Omtrent de Vinexwijken bestaat veel kritiek over de dichtheid, bereikbaarheid, het gebrek aan voorzieningen en de hoeveelheid groen in deze wijken. Desondanks blijkt dat de bewoners overwegend positief zijn over hun woonomgeving (Rigo, 1999).

De stadsrandgebieden die zijn te omschrijven als heterogene gebieden waarbij sprake is van een onsamenhangende fragmentatie van verschillende functies (2.2.4), bieden zeer beperkt ruimte voor bewoners. Gallent et al. (2006) spreken in dit kader van een gebied zonder gemeenschap⁶. De bewoners in deze gebieden zijn vooral mensen die oorspronkelijk in het landelijk gebied woonden maar, door verstedelijking van het landelijke gebied, tegenwoordig bewoners van de stadsrandzone zijn.

2.3 Reflectie

De stadsrandzone kan worden gezien als een dynamisch gebied dat zich aan de rand van een stad bevindt. De dynamiek is een gevolg van demografische ontwikkelingen (e.g. bevolkingsgroei), maar ook de verschillende functies waaraan het gebied ruimte heeft geboden is in de jaren steeds veranderd. Deze functies zijn vandaag te categoriseren in drie typen functies. Ten eerste zijn er functies die er hun plek vinden omdat zij hinder veroorzaken, daarnaast zijn er functies voor wie de stadsrandzone een aantrekkelijk (economisch) klimaat vormt. Tot slot zijn er functies met een ruraal karakter die ondanks de verstedelijking hun oorspronkelijke functie in meer of mindere mate hebben behouden. De wijze waarop deze functies naast elkaar zijn te vinden zorgt voor een diverse en heterogene stadsrandzone, maar op lokaal niveau is vaak sprake van een scherpe morfologische scheiding tussen functies. Hierdoor ontstaat een gefragmenteerd en onsamenhangend karakter. De fragmentatie tussen de verschillende functies ontstaat onder meer door de barrièrevorming als gevolg van (grootschalige) infrastructuur. Hierdoor is het landelijk gebied moeilijker bereikbaar (te voet of per fiets) voor recreatie doeleinden.

Voor de planningsbenaderingen betekenen deze eigenschappen dat ze, om een waardevol instrument te vormen in stadsrandgebieden, voor de participerende actoren

⁶ "The fringe is a large landscape without community,..." (Gallent et al., 2006, p. 36)

een instrument moeten vormen om met de heersende dynamiek om te gaan. Wanneer er voor wordt gekozen om de uiteenlopende belangen op te nemen in de planvorming is een benadering op basis van interactie wenselijk. Op deze wijze kunnen bijvoorbeeld integrale plannen tot stand komen waarbij rekening wordt gehouden met de heersende dynamiek.

In het volgende hoofdstuk behandelen we verschillende planningsbenaderingen. Er wordt geanalyseerd welke consequenties de conventionele benaderingen met zich mee brengen en er worden twee actorbenaderingen aangedragen. Onderzocht wordt of de actorbenaderingen een basis bieden om met de, in dit hoofdstuk genoemde, kenmerken van de stadsrandzone om te gaan en waar kansen liggen om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen.

3 Theoretisch kader

Centraal in dit onderzoek staan twee actorbenaderingen en wat deze benaderingen voor vraagstukken in de stadsrandzone kunnen betekenen. Deze benaderingen zijn een reactie op tekortkomingen van traditionele planningsbenaderingen die om verschillende redenen bij een groot deel van de ruimtelijke vraagstukken niet leiden tot een effectief of gewenst resultaat (Boelens, 2009; De Roo & Porter 2007).

3.1 Conventionele benaderingen

De conventionele planningsbenaderingen hebben in de afgelopen vijftig jaar beiden een grote populariteit gekend. De technisch rationele benadering was gedurende een lange tijd dé manier om ruimtelijke vraagstukken te benaderen. Vanuit het uitgangspunt dat de werkelijkheid volledig is te kennen werden einddoelen opgesteld die vervolgens werden gerealiseerd. Deze benadering is sterk gericht op de inhoud van het plan. In de jaren tachtig wordt onzekerheid in planning steeds meer erkend en wint de communicatief rationele benadering steeds meer terrein. In de jaren negentig willen gemeenten voor vrijwel ieder willekeurig vraagstuk gebruik maken van een open planproces (De Roo & Voogd, 2004). Deze benadering richt zich vooral op inter-subjectieve interactie. In deze paragraaf worden beide benaderingen geanalyseerd en wordt aangegeven welke consequenties deze benaderingen met zich mee brengen.

3.1.1 Technisch rationele benadering

Achtergrond

De technisch rationele benadering kende vooral een grote populariteit in de periode van de wederopbouw. Er was sprake van grote woningnood als gevolg van de Tweede Wereldoorlog. Bovendien werd, als gevolg van de naoorlogse geboortegolf, verwacht dat Nederland in het jaar 2000 meer dan 20 miljoen inwoners zou tellen (V&RO, 1966). Deze situatie zorgde voor een sterke behoefte aan zekerheid en controle. De technisch rationele benadering was daarop een antwoord.

Bij de technisch rationele benadering werd generiek beleid ontwikkeld door de Rijksoverheid dat vervolgens werd overgedragen aan lagere overheden. Deze gedachte is gestoeld op de veronderstelling dat de Rijksoverheid weet wat goed is voor de samenleving en dat zij er voor zorgen dat lagere overheden 'blauwdrukplannen' tot uitvoering brengen (Allmendinger, 2001).

Object georiënteerd

De technisch rationele benadering kan worden omschreven als object georiënteerd. Hiermee wordt bedoeld dat de aandacht vooral is gericht op de inhoud en op het nastreven van einddoelen.

Davidoff en Reiner (1962) delen de planvorming op in 3 delen; allereerst de selectie van einddoelen, vervolgens het identificeren en selecteren van alternatieven en tot slot het begeleiden van het handelen richting de vastgestelde doelen. Het realiseren van deze einddoelen gebeurde aan hand van wetenschappelijk gefundeerde kennis die in combinatie met een sterke overheidssturing tot de best denkbare wereld zou moeten leiden (Hidding, 2006). Een belangrijke voorwaarde voor deze gedachtegang is directe oorzakelijkheid. Hierbij volgen oorzaak en gevolg elkaar op een voorspelbare wijze op. Bij ruimtelijke planning kreeg dit vorm door een stappenplan dat, gegeven een probleem of vraagstuk, uiteindelijk leidt tot een gewenst effect (figuur 3.1). De plannen die werden opgesteld hadden, als gevolg van het gesloten proces (afwegingen werden door de expert gemaakt) en de wetenschappelijke basis, een technocratisch karakter en worden wel omschreven als 'blauwdrukplannen'.

Toepassing

Wanneer de technisch rationele benadering wordt toegepast op een vraagstuk over de stadsrandzone, zal de planvorming starten bij de signalering van een probleem in dat gebied. De interpretatie van het probleem en de afbakening van het gebied liggen in handen van de planner die op basis van zijn kennis een wenselijk eindbeeld opstelt. De veronderstelling is dat het probleem is opgelost indien het plan is uitgevoerd. De planvorming neemt uiteindelijk relatief weinig tijd in beslag. Kwantificering van data wordt gebruikt om de aard en omvang van het vraagstuk vast te stellen (Stephenson, 2000). Een aspect dat in aanmerking komt voor kwantificering bij vraagstukken met betrekking tot stadsrandzones is de afbakening van het gebied. In het geval dat ruimtelijke kwaliteit een doel is in het vraagstuk, zal dit vermoedelijk worden vertaald naar meetbare eenheden (e.g. een vastgesteld percentage groen).

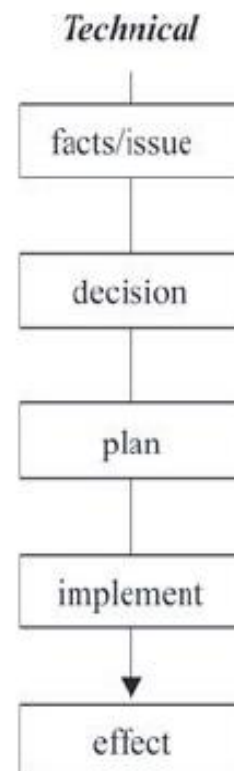

Fig. 3.1: Proces bij Technisch Rationele planning. Bron: De Roo & Porter, 2007

Consequenties

In tegenstelling tot de zekerheid waarmee het plan tot stand komt, brengt implementatie vooral onzekerheid met zich mee. De technisch rationele benadering gaat uit van een volledig te kennen werkelijkheid waarbinnen relaties vooral worden gekenmerkt door directe oorzakelijkheid. Er wordt dus geen rekening gehouden met autonome processen die plaatsvinden in een gebied, waardoor de effectiviteit en de doorwerking van het plan beperkt is (De Roo, 2001). De implementatie van het plan kan consequenties met zich mee brengen, omdat een plan niet is opgesteld in samenspraak met de direct betrokkenen en hun belangen niet zijn meegenomen. Afhankelijk van het vraagstuk kan dit leiden tot weerstand van de lokale bevolking en mogelijk tot de noodzaak om haar te compenseren. Volgens De Roo & Voogd (2004) schiet de technisch rationele benadering vooral voor de meer complexe vraagstukken waarbij meerdere (tegenstrijdige) belangen spelen te kort.

3.1.2 Communicatief rationele benadering

Achtergrond

De beperkingen van de technisch rationele benadering zijn vooral zichtbaar bij vraagstukken waarbij sprake is van veel (tegenstrijdige) belangen en van verwijderde oorzakelijkheid. Vraagstukken hebben daardoor een hogere mate van complexiteit⁷, waardoor de technisch rationele benadering niet tot effectieve resultaten leidt. De communicatief rationele benadering vormt een reactie op de technisch rationele benadering. Met de communicatief rationele benadering wordt een antwoord geboden op de aspecten waar de technisch rationele benadering tekort schiet. Planvorming geschiedt door interactie tussen partijen om zo te komen tot consensus en draagvlak voor het vraagstuk (De Roo & Voogd, 2004).

Inter-subjectief georiënteerd

De communicatieve benadering kan worden omschreven als een inter-subjectieve benadering. De aandacht ligt niet zozeer bij de inhoud van een vraagstuk, maar vooral bij het proces (figuur 3.2) waarop het vraagstuk wordt benaderd. Met communicatieve planning wordt beoogd te komen tot een sociaal rechtvaardiger proces (Healey, 1992). De planvorming richt zich op het creëren van draagvlak en consensus door verschillende vormen van consultatie en participatie. Omdat het proces bij deze benadering centraal stond ten koste van het object, was sprake van een accentverschuiving van doelmaximalisatie naar procesoptimalisatie. Daarnaast verschuift de informatiestroom

⁷ Vraagstukken waarbij sprake is van een grote mate van onzekerheid en van verwijderde oorzakelijkheid worden bestempeld als complex (De Roo & Voogd, 2004).

van top-down naar bottom-up door consultaties met direct betrokkenen. Het planvormingsproces vraagt om meer tijd dan bij de technisch rationele benadering, maar het betreft hier vooral uitkomsten van het besluitvormingsproces. Waar het bij de technisch rationele benadering nog vooral het startpunt was (De Roo, 2001). De veronderstelling was dat de tijd die werd geïnvesteerd in het besluitvormingsproces werd teruggewonnen gedurende de implementatie. Enkele uitgangspunten van communicatieve planning zijn onder andere:

- Het erkennen dat iedere vorm van kennis een sociale basis heeft (*socially constructed*)
- Het erkennen van de sociale context waarin individuen hun interesses vormen en dat individuen uiteenlopende interesses en verwachtingen hebben.
- De aandacht verschuift van competitieve belangen naar het creëren van consensus (Healey, 2006).

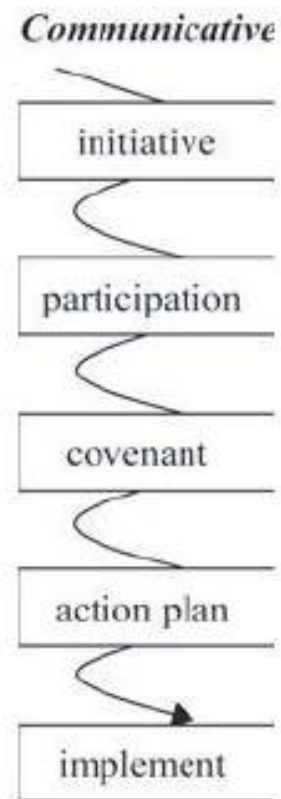

Fig. 3.2: Proces bij Communicatief Rationele planning. Bron: De Roo & Porter, 2001

Toepassing

De toepassing van een communicatief rationele benadering voor een planningsvraagstuk over de stadsrandzone ziet er anders uit dan bij een technisch rationele benadering. Niet alleen de inhoud en doelen van het vraagstuk, maar vooral de vraag wie invloed hebben op en deel uitmaken van het besluitvormingsproces staat centraal (De Roo, 2001). De selectie van actoren die invloed of een belang hebben in stadsrandgebieden is daardoor een belangrijke eerste stap. In het interactieve proces wordt gezocht naar begrip voor elkaars belangen om te komen tot een consensus (Healey, 2006). In stadsrandgebieden kunnen belangen uiteenlopen van de waarde van grondposities van een ontwikkelaar tot de hoeveelheid sociale woningbouw of de invloed die ingrepen hebben op de situatie van huidige bewoners en functies. Daarnaast kunnen alle zaken waar geen overeenstemming over bestaat onderwerp zijn van discussie, zoals de afbakening van het gebied. Het communicatieve proces vormt een gemeenschappelijk gedragen overeenkomst van de verschillende partijen die de uitkomst zijn van het besluitvormingsproces (De Roo, 2001). Het resultaat van het besluitvormingsproces is een convenant waarin alle betrokkenen zich kunnen vinden.

Consequenties

Er zijn aan deze benadering wel enkele consequenties verbonden. Zo kan communicatieve planning leiden tot onnodig lange discussies en debatten die vervolgens kunnen leiden tot suboptimale oplossingen (Purcell, 2008). Woltjer (1997) noemt bovendien enkele bezwaren voor de communicatieve benadering. Zo is er onder andere een wisselende bereidheid om te participeren, doen alleen actieve participanten mee, zijn er relatief veel participanten waardoor het proces onbeheersbaar kan worden en is er minder aandacht voor een samenhangend strategisch perspectief. De voornaamste, ongewenste, consequentie die als gevolg van de genoemde bezwaren kan optreden bij een communicatieve benadering, is volgens de burger het gebrek aan effectiviteit.

3.2 Actorbenaderingen

Als een reactie op de conventionele benaderingen hebben De Roo & Porter (2007) en Boelens (2009) beiden een actorbenadering geïntroduceerd. De tekortkomingen van de technisch rationele benadering waren eerder al erkend. Nu gebleken is dat ook de communicatieve benadering zijn beperkingen kent, is er een behoefte aan een benadering die met deze beperkingen om kan gaan. Boelens (2009) wijt de tekortkomingen van de conventionele benaderingen aan het politieke uitgangspunt. Boelens karakteriseert planning die door de overheid wordt bepaald of die, op zijn minst, overheid gerelateerd is als 'inside-out'. Hij stelt dat de doelen zouden moeten worden geformuleerd door direct betrokken actoren die bereid zijn samen te werken en te investeren in de lokale omgeving en de kansen die zij daarin zien. Hierdoor kan planning worden gekarakteriseerd als 'outside-in' (Boelens, 2009). De beoogde uitwerking van de communicatieve benadering is ook te typeren als 'outside-in'. In de praktijk wordt deze benadering echter vooral door overheden gebruikt om draagvlak te genereren voor voorgenomen ontwikkelingen.

De Roo & Porter (2007) herkennen in planningsvraagstukken begrippen met een 'fuzzy' karakter. Doordat begrippen breed geïnterpreteerd kunnen worden is bij consensusvorming vaak niet voor alle actoren helder waarover overeenstemming is bereikt. Naast 'fuzziness' zien De Roo & Porter mogelijkheden in het planproces door te analyseren wat de huidige, gewenste en potentiële bijdrage aan een vraagstuk is. In het Actor Consulting Model koppelen zij hieraan bovendien drie vormen van regulering en een institutioneel kader (De Roo & Porter, 2007).

In de volgende twee paragrafen worden beide benaderingen verder uitgewerkt.

3.2.1 Actor Relational Approach

Volgens Boelens (2010) kan de conventionele planning als 'inside-out' worden bestempeld en is de besluitvorming bij planningsvraagstukken veelal politiek gekleurd. Om zoveel mogelijk potentiële kiezers te bedienen ontstaan er doorgaans 'grijze' oplossingen met een gebrek aan creativiteit en innovatie. Bovendien wordt de planvorming vaak geleid door subsidie en/of concessies. Boelens stelt met de Actor Relational Approach (ARA) een 'outside-in' benadering voor. Aan de basis van de ARA ligt de Actor Network Theorie (ANT).

Actor Network Theorie

De ANT kan worden beschouwd als een theorie over hoe de werkelijkheid kan worden onderzocht (Dankert, 2008). De basis van ANT ligt bij de relaties tussen verschillende entiteiten, zowel subjecten als objecten. Latour (1997) duidt zowel objecten als subjecten aan met de term 'actant' als overkoepelend begrip. De gedachte bij ANT is dat er symmetrie bestaat tussen objecten en subjecten en dat er bij voorbaat niet kan worden verondersteld wat het belangrijkste is om tot actie over te kunnen gaan; een actor, een entiteit of een hulpbron. Boelens (2009) geeft aan dat iedere actant invloed heeft binnen een netwerk. Zelfs wanneer relevante actoren overeenstemming hebben bereikt over een plan, kan bijvoorbeeld bij een gebrek aan financiële middelen ook de hulpbron bepalend zijn. Wanneer er een gebrek is aan deze hulpbron, zorgt deze actant er voor dat in deze situatie geen actor netwerk samenwerking tot stand zal komen.

Volgens de ANT bestaat de absolute werkelijkheid niet, maar betreft het een configuratie van verschillende aspecten die tot stand komen door de motieven en relaties binnen het netwerk. Binnen ruimtelijke planning worden ruimtelijke relaties gereduceerd tot netwerk relaties. Ruimtelijke planning vormt het proces van het bouwen van een netwerk (Boelens, 2010). De relaties tussen entiteiten die in het netwerk ontstaan leiden tot bepaalde competenties van het actor-netwerk (Murdoch, 1997).

Callon (1986) onderscheidt vier stappen bij het vormen van een actor netwerk.

1. **Probleemomschrijving:** welk probleem heeft een oplossing? Welke relevante actoren zijn te herkennen? Zijn er woordvoerders die bepaalde groepen vertegenwoordigen?
2. **Belangen:** hebben deze actoren een belang bij het oplossen van het probleem? Welke voorwaarden stellen actoren voor hun betrokkenheid? Hoe kunnen de actoren worden overtuigd dat hun belangen worden gediend?

3. **Inschrijving:** hoe kunnen overeenkomstige belangen worden vertaald naar een mogelijke samenwerking? Accepteren de verschillende actoren hun rol?
4. **Mobiliseren van bondgenoten:** is er voldoende draagvlak voor het verwachte resultaat? Vertegenwoordigen de woordvoerders daadwerkelijk hun groep effectief? Hoe kan de samenwerking worden ingebed in een bredere setting?

Volgens Boelens (2010) kent ANT voor de toepassing in planning wel enkele imperfecties. Boelens omschrijft drie van deze imperfecties. Ten eerste beperkt ANT zich tot onderzoek en analyse van plannen, maar het mist een proactief element om te komen tot implementatie van het plan. Daarnaast is het gelijk stellen van objecten en subjecten niet representatief in een netwerk, omdat de (niet-menselijke) objecten geen proactieve houding kunnen aannemen. Het is hooguit mogelijk doordat dit gebeurt door een vertegenwoordiger van een zeker belang. Desondanks zullen deze vertegenwoordigers zelden worden gezien als leidende actoren, maar vooral als (f)actoren die gebruikt worden om te bemiddelen. Tot slot geeft Boelens aan dat ANT niet aangeeft hoe het inbedden in een bredere setting kan worden gerealiseerd, terwijl dit voor veel planningsvraagstukken juist cruciaal is.

De Actor Relational Approach

Op basis van de ANT en rekening houdend met haar imperfecties stelt Boelens de ARA voor. Centraal staan daarbij verschillende actoren die bereid zijn om samen te werken en te investeren in gemeenschappelijke kansen en mogelijkheden in een gebied. Dus niet een samenwerking waarbij verschillende actoren of instituties een gezamenlijk (vooraf vastgesteld) doel nastreven en daarbij concessies doen ten behoeve van het eindresultaat. Niet 'inside-out', maar 'outside-in'. De benadering kan daarom worden gezien als een 'neo-liberale' planningsbenadering.

De actoren die betrokken zijn in het proces zijn niet zozeer alle betrokkenen (zoals bij communicatieve planning), maar uitsluitend de '*leading actors*'. Deze '*leading actors*' kunnen worden onderscheiden in: business society, public society en civic society. Het gaat daarbij om actoren die handelen vanuit een binding met het gebied en uit eigenbelang (Mommaas & Boelens, 2006). Boelens (2010) stelt daarom dat projecten die voort komen uit een ARA een goede basis bieden om winstgevend te zijn, draagvlak te hebben bij '*leading actors*' en afgestemd zijn op ruimtelijke kwaliteiten van de omgeving. Daardoor wordt beoogd een duurzame samenwerking te creëren die leidt tot duurzame oplossingen op financieel, sociaal en ruimtelijk vlak. Volgens Boelens (2010) is hieraan nogal eens een gebrek bij plannen waarbij de (Rijks)overheid een dominante rol speelt. Nog te vaak leiden die plannen tot een gebrek aan duurzaamheid en tot

afhankelijkheid van, bijvoorbeeld, subsidies of toenemende politieke betrokkenheid (Mommaas & Boelens, 2006). Het bereik van de ARA ligt daarom voorbij de grenzen van de lokale overheid, omdat deze vaak niet de enige actor is bij ruimtelijke planning en bovendien vaak niet de dominante actor (Boelens, 2010). Het initiatief voor een ARA ligt bij een (private) partij die een kans signaleert in een gebied. Bij het project 'Heerlijkheid Heuvelland' (Zuid-Limburg) betrof deze actor een eigenaar van een hotel die weidegrond rondom zijn hotel verwierf, om zo de groenvoorziening rondom zijn hotel veilig te stellen (ZKA et al., 2004). Hoewel Mommaas & Boelens (2010) aangeven dat de betrokkenheid van de overheid niet wenselijk is, is in het geval van 'Nieuwe vrije tijd Amsterdam' het project wel geïnitieerd door de lokale overheid. De lokale overheid heeft na de initiatieffase niet meer actief aan het project deelgenomen (ZKA et al., 2007).

De duurzame samenwerking die met de ARA wordt beoogt, moet uiteindelijk leiden tot een associatieve democratie. De associatieve democratie die de ARA beoogt is een vrijwillige samenwerking tussen verschillende (private) actoren, die overeenkomstige belangen in een gebied hebben. Een dergelijke associatieve democratie komt het best tot zijn recht wanneer zo veel mogelijk aspecten van de samenleving worden beheerd op basis van democratie en vrijwilligheid in de vorm van een zelfregulerende samenwerking.

Toepassing

Als de ARA wordt toegepast op (delen van) de stadsrandzone, waarbij het vergroten van de ruimtelijke kwaliteit centraal staat, zal dit worden geïnitieerd door een partij die hierbij belang heeft. Hoewel de (lokale) overheid bij voorkeur niet wordt betrokken bij de toepassing van de ARA is in dit voorbeeld gekozen voor de gemeentelijke overheid, omdat deze doorgaans nauw betrokken is bij de ruimtelijke kwaliteit binnen haar gemeentegrenzen. Zoals in de vorige paragraaf is gesteld, is het belangrijk dat de overheid geen actieve rol speelt in het proces, maar hooguit een faciliterende rol. De gemeente zal eventuele doelstellingen moeten vertalen naar gewenste ontwikkelingen van bepaalde sectoren die zij in de stadsrandzone wenselijk acht⁸. Een onafhankelijke instelling zal vervolgens identificeren welke kansen er liggen in de stadsrandzone voor die betreffende sectoren (e.g. recreatie) die ook voor marktpartijen interessant zijn (ZKA et al., 2007).

Wanneer deze kansen bekend zijn zullen sleutelactoren worden geïdentificeerd door een onafhankelijke instelling. Vanwege de veronderstelde wens van de (lokale) overheid om de ruimtelijke kwaliteit in (delen van) de stadsrandzone te verbeteren, zullen deze

⁸ Ter illustratie: In 2006 heeft de gemeente Amsterdam opdracht gegeven een verkenning te doen naar nieuwe impulsen voor de vrijetijdsindustrie en toerisme in Amsterdam. Deze doelstelling werd ondersteund door het besef dat vrije tijd een serieuze drager kan zijn voor ruimtelijke kwaliteit (ZKA et al., 2007).

actoren in grote mate afhankelijk moeten zijn van de omgevingskwaliteit. Economische vernieuwingsimpulsen die de ruimtelijke kwaliteit van het gebied ondersteunen kunnen, indien nodig, worden aangeboord. De wijze waarop aan deze kwaliteit vorm wordt gegeven, is in grote mate afhankelijk van de actoren die hiervoor worden aangetrokken. In rondetafelgesprekken met de geselecteerde actoren wordt een convenant gevormd, waarin locatiespecifieke kwaliteiten worden gekoppeld aan vormen van bedrijvigheid. Hier worden projecten en programma's opgesteld die intern democratisch worden gelegitimeerd in de vorm van een associatieve democratie (ZKA et al., 2007).

Consequenties

In eerdere toepassingen van deze benadering zijn enkele risico's naar voren gekomen. Vroeg in het proces is het belangrijk dat de (lokale) overheid bereid is de regie uit handen te geven. Door frustraties en wantrouwen uit het verleden tussen overheid en marktpartijen kunnen de ondernemerstafels zwaar worden belast. De ARA moet door (sleutel)actoren niet worden gezien als een nieuw 'trucje' om draagvlak te genereren voor overheids doelstellingen. De ARA beoogt juist ontwikkelingen te stimuleren waarvoor al draagvlak is bij leading actors. Dit betekent dat er in een gebied kansen moeten zijn waarvoor draagvlak is, of een gemeenschappelijk gevoeld probleem. De minder directe betrokkenheid van de overheid betekent bovendien dat resultaten mogelijk maar beperkt overeen komen met de resultaten die zij voor ogen hebben. Anderzijds kunnen, doordat de overheid niet direct betrokken is, zich geen problemen voordoen als gevolg van een 'onbetrouwbare overheid' (zie 2.2.6). Naast de betrokkenheid van de overheid bestaat het risico dat er onvoldoende draagvlak bestaat bij marktpartijen om te investeren in locatiespecifieke kansen (ZKA et al., 2007). De veronderstelling dat sleutelactoren in een gebied bereid zijn om samen te werken conform de wijze die wordt voorgesteld in de Actor Relational Approach is, valt te betwijfelen. In stadsrandzones zijn relatief weinig actoren die kunnen fungeren als leading actor, wanneer deze sleutelactoren hiertoe niet bereid zijn, is de basis voor een Actor Relational Approach beperkt. De verwachting is dat deze benadering kan leiden tot een duurzamere samenwerking tussen partijen die een grotere betrokkenheid hebben bij lokale ontwikkelingen (Mommaas & Boelens, 2006), mits de aanwezige actoren bereid zijn samen te investeren in het gebied.

3.2.2 Actor Consulting Model

Achtergrond

De Roo (2004) legt de relatie tussen tegenvallende resultaten die tot stand komen bij een communicatieve benadering en 'fuzziness' van algemeen geaccepteerde, veelal normatieve, waarden of doelen. Deze 'fuzziness' kan worden omschreven als een eigenschap waardoor een begrip breed is te interpreteren. Het ACM benadrukt de verheldering van begrippen met een 'fuzzy' karakter in de dialoog met de betrokken actoren in het planningsproces. In dit proces worden de motieven, percepties en bijdragen van de actoren geanalyseerd om te achterhalen wat de gewenste, huidige en potentiële bijdrage is binnen het vraagstuk (De Roo, 2004). Het ACM beoogt door overeenstemming tussen de betrokken actoren te krijgen over zogenaamde 'fuzzy' begrippen tot effectievere resultaten te komen. Daarnaast richt het zich op het vergroten van de bijdrage die betrokken actoren leveren, door in de dialoog te achterhalen wat de gewenste, huidige en potentiële bijdrage in het proces is. Het model is dus een middel om met actor gerelateerde 'fuzziness' om te gaan (De Roo & Porter, 2007).

Fuzziness

Het blootleggen van de interpretatie van de zogenoemde 'fuzzy' begrippen speelt een belangrijke rol in het model. 'Fuzziness' is onlosmakelijk verbonden aan een inter-subjectieve benadering en de daaraan verbonden ruimte voor interpretatie van begrippen. Als gevolg van de ruimte voor interpretatie van 'fuzzy' begrippen, kan worden gesteld dat bij deze begrippen geen sprake is van één heldere en eenduidige definitie.

In tegenstelling tot Aristoteles' wet van non-contradictie (e.g. iets wat zwart is kan niet tegelijkertijd ook geheel of gedeeltelijk wit zijn) worden 'fuzzy' begrippen juist gekenmerkt door configuraties van verschillende (tegengestelde) kenmerken. Waar de binaire logica van Aristoteles denkt in zwart en wit, worden 'fuzzy' begrippen juist gekenmerkt door de talrijke grijstinten die tussen beiden liggen. 'Fuzziness' staat voor de geleidelijke overgang tussen twee extremen en heeft daardoor een multi-valent karakter. Juist de ruimte die 'fuzzy' begrippen kunnen bieden voor interpretatie kan er toe leiden dat participanten in een proces de indruk hebben dat er overeenstemming bestaat terwijl deze er in feite niet is. In het ACM wordt, om met 'fuzziness' om te gaan, gesteld dat over dit soort begrippen altijd overeenstemming moet worden verkregen over hoe het begrip in dat vraagstuk wordt geïnterpreteerd (De Roo & Porter, 2007).

Het Actor Consulting Model

Het ACM is vooral gericht op vraagstukken waarbij relatief weinig actoren deelnemen en hun formele rol tot op zekere hoogte duidelijk is. Bovendien richt het model zich op vraagstukken waarin bij de deelnemende actoren al overeenstemming bestaat over hun intenties en interesses. De selectie van de deelnemende actoren gebeurt op basis van de bijdrage die zij momenteel leveren (huidige bijdrage) en welke bijdrage ze kunnen (potentiële bijdrage) en willen (gewenste bijdrage) leveren (figuur 3.3). De huidige bijdrage dient daarbij als reflectie op de mogelijke en gewenste bijdrage. Hierdoor worden vooroordelen, houdingen en verwachtingen blootgelegd. Hier moet duidelijk worden wat de actor ervan weerhoudt om niet de gewenste of potentiële bijdrage te leveren. Naast de verschillende wijzen waarop de actoren kunnen, willen en momenteel bijdragen richt het ACM op de wijze van regulering. Hierbij worden drie vormen onderscheiden. Directe regulering, waarbij een autoriteit restricties oplegt, indirecte regulering, waarbij sprake is van fiscale prikkels om bepaald gedrag te stimuleren of juist tegen te gaan en tot slot zelfregulering wanneer actoren onderling afspreken op een bepaalde wijze te handelen.

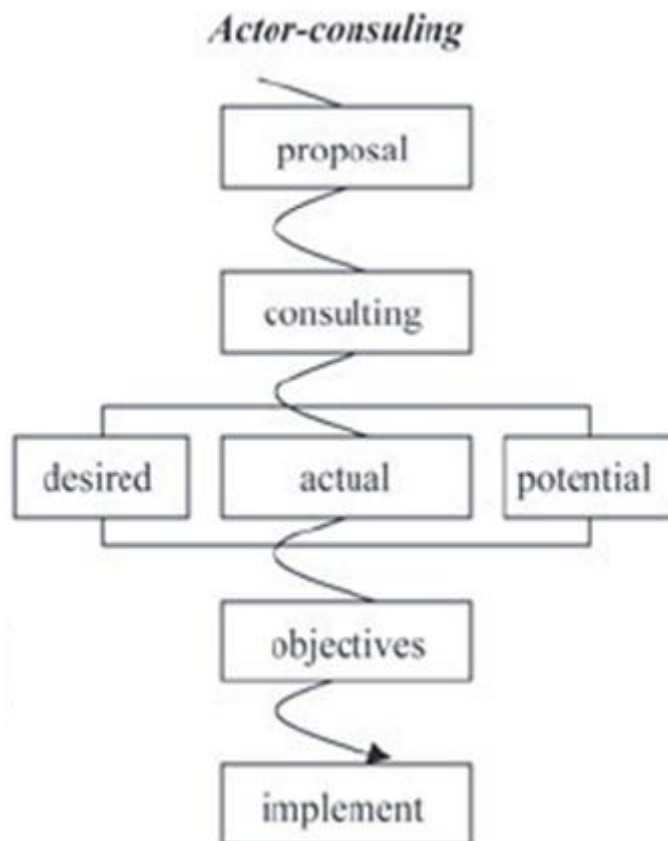

Fig. 3.3: Proces bij het Actor Consulting Model. Bron: De Roo & Porter, 2007

Toepassing

Met de toepassing van het ACM voor de stadsrandzone zullen enkele relevante actoren moeten worden geïdentificeerd die overeenkomstige intenties hebben met betrekking tot de stadsrandzone. Met het oog op de doelstelling om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren, zal in ieder geval de (lokale) overheid hierbij een rol spelen, omdat deze over het algemeen nauw betrokken is bij ontwikkelingen met betrekking tot de ruimtelijke kwaliteit. Daarnaast zullen actoren worden benaderd die belang hebben bij een betere ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone of bereid zijn hieraan bij te dragen. De identificatie van 'fuzzy' begrippen start met een visie of een zekere mate van overeenstemming over een na te streven situatie. In dit geval betreft dit het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone. Begrippen in deze doelstelling die ruimte laten voor interpretatie kunnen worden gezien als 'fuzzy' begrippen. In dit geval geldt dit voor de begrippen 'ruimtelijke kwaliteit' en 'de stadsrandzone'.

Consequenties

Aan het ACM zijn wel enkele risico's verbonden, Briassoulis (2008) noemt er enkele. Zo gaat het model er vanuit dat de actoren een eenduidige rol hebben, volledig integer zijn in het proces en wezenlijk bereid zijn om tot een gemeenschappelijk begrip te komen. Bovendien bestaat het risico dat actoren hun interpretatie van een 'fuzzy' begrip uit eigenbelang aan de andere actoren willen opdringen. Daarnaast lijkt de toepasbaarheid beperkt tot het lokale/regionale niveau en in westerse overheidsvormen.

3.3 Reflectie

Beide actorbenaderingen lijken mogelijkheden te bieden om met de beperkingen van de conventionele benaderingen om te gaan. In hoeverre ze kunnen bijdragen aan een verbeterde ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone is moeilijk om te voorspellen. Het ACM biedt, vooral handvatten om moeilijk te definiëren begrippen, zoals ruimtelijke kwaliteit en de stadsrandzone, te concretiseren. Hierdoor kunnen plannen worden gevormd die doelgerichter de ruimtelijke kwaliteit in een, meer specifiek omschreven, stadsrandzone kunnen implementeren. Bij deze benadering wordt echter wel uitgegaan van de waarachtigheid van de participerende actoren, terwijl dit niet het geval hoeft te zijn. Bij de ARA staat het eigenbelang van participerende actoren en de wederzijdse afhankelijkheid binnen de samenwerking centraal. Als gevolg hiervan ligt de waarachtigheid van de participerende actoren bij deze benadering naar verwachting meer voor de hand. De associatieve democratie die wordt gevormd bij een ARA is in het belang van alle participerende actoren, waardoor een duurzame samenwerking waarschijnlijker

is. In de ARA wordt niet expliciet aandacht geschonken aan de 'fuzziness' van verschillende begrippen, maar mogelijk wordt hier desondanks aandacht aan besteed in het proces. In beide gevallen is de verwachting dat de definiëring van de stadsrandzone en van ruimtelijke kwaliteit wordt bepaald door interactie tussen de deelnemende partijen. Voor beide begrippen speelt de definitie die de (lokale) overheid hanteert bij het ACM waarschijnlijk een grotere rol.

Omdat het ACM expliciet een oplossing biedt voor de definitie van begrippen die in een vraagstuk over ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone een belangrijke rol spelen, lijkt deze benadering het meest geschikt (van beide actorbenaderingen) wanneer de (lokale) overheid een belangrijke rol wil blijven spelen in het proces of private partijen niet bereid zijn om als leading actor te fungeren. Voor dit vraagstuk biedt de ARA ook mogelijkheden, omdat in deze gebieden functies sterk vertegenwoordigd zijn die belang hebben bij een toevoeging van ruimtelijke kwaliteit. Daarnaast zijn er functies te vinden met zowel landelijke als stedelijke kenmerken (e.g. recreatie). Bovendien biedt recreatie ook een economisch perspectief. Wanneer de overheid bereid is om afstand te nemen van de planvorming en –uitvoering en bovendien genoeg neemt met een faciliterende rol, biedt de ARA (van beide actorbenaderingen) de beste basis om te komen tot een betere ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone. Voor beide benaderingen is de betrokkenheid van voldoende actoren uiteraard een voorwaarde.

4 Case: Leidschenveen-Ypenburg

4.1 Het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg

Het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg is het jongste stadsdeel van Den Haag en is ontstaan in 2002 toen de buurtgemeenten grond moesten afstaan aan de gemeente Den Haag door een besluit uit de eerste kamer (Verhoeven, 2009). Het stadsdeel bestaat uit vier wijken (figuur 4.1) en ligt aan de oostzijde van Den Haag. Aan de noordwest zijde van het stadsdeel liggen twee bedrijventerreinen; Hoornwijk (geel) en Forepark (rood). Aan de zuidoost zijde liggen twee Vinexlocaties; Ypenburg (paars) en Leidschenveen (groen). De A4-/Vlietzone maakt ook deel uit van het stadsdeel, deze ligt aan de noordwest zijde van de A4 en is een onderdeel van de wijken Hoornwijk en Forepark. De A4-/Vlietzone is een overwegend groen gebied dat wordt begrensd door verschillende grootschalige infrastructurele werken. Daarnaast wordt de A4-/Vlietzone doorkruist door de A12 die ook het stadsdeel in twee fragmenten opdeelt. Ten noorden van de A12 liggen Forepark en Leidschenveen, ten zuiden liggen Ypenburg en Hoornwijk.

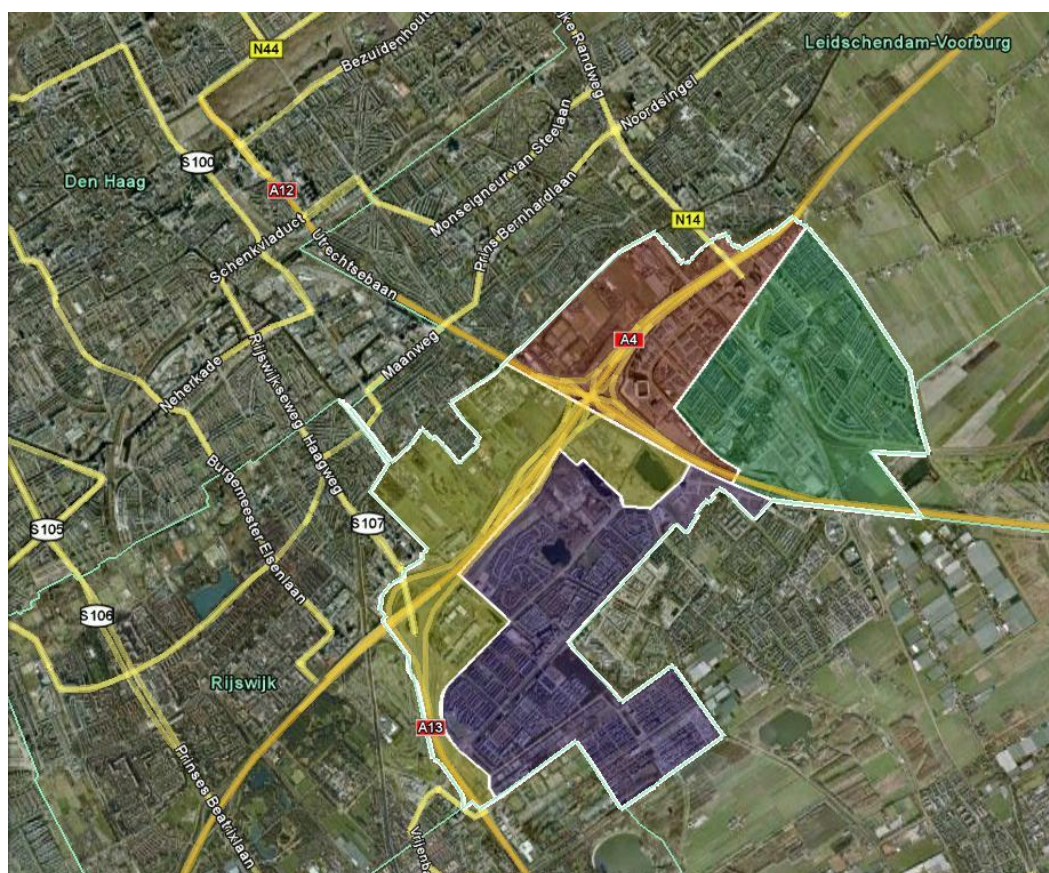

Fig. 4.1: Stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg opgedeeld in wijken. Bron: Eigen bewerking van Google Earth (2011) op basis van Dienst OC&W (2005)

4.2 Deelgebieden

Het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg is opgebouwd uit twee Vinexwijken en twee bedrijventerreinen waarin onder meer de A4-/Vlietzone is gelegen. In deze paragraaf worden beide Vinexwijken en de A4-/Vlietzone besproken. De nadruk bij de Vinexwijken ligt op de wijze waarop deze tot stand zijn gekomen, bij de A4-/Vlietzone staan vooral visies en toekomstige ontwikkelingen centraal. De A4-/Vlietzone staat centraal, omdat dit gebied kenmerken vertoont die overeenkomen met de karakteristieken van stadsrandzones zoals deze in hoofdstuk 2 zijn besproken.

4.2.1 Vinexwijken

De Vinexwijken Leidschenveen en Ypenburg zijn twee grote uitbreidingslocaties aan de oostzijde van Den Haag. De wijken zullen samen in 2015 ruimte gaan bieden aan ongeveer 18.500 woningen, waarvan ruim 11.000 in Ypenburg (Dienst OC&W, 2005). In 2010 waren in het stadsdeel 15.557 huishoudens gevestigd (DHIC, 2010). De wijken zijn volledig opgebouwd uit nieuwbouwwoningen en kennen een relatief jeugdige bevolking. De ligging is tamelijk geïsoleerd van de rest van de stad en onder meer door de verkeersaders die de wijken van elkaar scheiden is er sprake van een sterke fragmentatie tussen beide wijken.

Beide wijken zijn het product van een kwantitatieve woningbouwopgave die is voortgekomen uit het Vinexconvenant. Het gebied werd oorspronkelijk overwegend gebruikt als recreatielandschap (openluchtrecreatie), daarnaast bood het gebied ruimte aan het voormalige vliegveld Ypenburg. Er waren daarom relatief weinig actoren in het gebied actief, waardoor integrale planvorming op grote schaal mogelijk was.

De beide Vinexwijken zijn op een verschillende wijze tot stand gekomen. De ontwikkeling van Ypenburg is begonnen als een *Publiek-Private-Samenwerking*, later is dit overgegaan in een *Publiek-Publieke-Samenwerking*, waarbij de betrokken gemeentes samen een stedenbouwkundig- en ontwikkelingsplan hebben opgesteld. Deze plannen zijn opgedeeld in verschillende deelgebieden waarvoor, doormiddel van een Europese aanbesteding, tenders zijn uitgegeven. Voor Leidschenveen is gedurende het gehele proces een *Publiek-Private-Samenwerking* toegepast. In dit gebied heeft de gemeente uitsluitend publieke producten geleverd, zoals het bestemmingsplan en de MER. Inhoudelijk hebben de particuliere ontwikkelaars het voortouw gehad. Een consequentie hiervan is, zo bleek uit de interviews, dat de ruimtelijke kwaliteit over het algemeen als lager wordt ervaren dan bij Ypenburg. Dit verschil in kwaliteit wordt toegewezen aan gemakzucht van de

ontwikkellende partijen en, als gevolg daarvan, de lagere kwaliteit van de publieke voorzieningen. Geïnterviewde B (CP) geeft over de ontwikkeling van Leidschenveen aan dat:

"ontwikkellende partijen zijn veel vrijer gelaten in hun doen en laten en dat heeft ook gevolgen [...] er is gewoon gekozen voor de makkelijke weg en tot de rand waar het mocht hebben ze het vol gezet".

Geïnterviewde D (GDH) wijst op de gevolgen die de dominante rol van particuliere ontwikkelaars in Leidschenveen heeft gehad:

"De oververtegenwoordiging van particulieren heeft geleid tot mindere kwaliteit van de publieke voorzieningen".

In Ypenburg is wel expliciet rekening gehouden met de publieke voorzieningen en wordt daarom, door de geïnterviewden, gezien als een gebied met een hogere kwaliteit. Een kanttekening is wel dat het plan voor Ypenburg door verschillende (semi)private partijen wordt omschreven als weinig flexibel. Geïnterviewde B (CP) wijst er op dat:

"In dit specifieke geval was alles zodanig dichtgetimmerd, dat daar weinig kans was dat je zaken ander kon interpreteren."

En

"...let wel, bijna elke vierkante millimeter in dit gebied heeft een functie, dus je kunt een ding niet om iets anders te kunnen bereiken. Je kunt niet zomaar zeggen 'ik doe dat even' [...] het is heel lastig om later nog eens dingen te gaan veranderen"

De oververtegenwoordiging van particulieren heeft volgens de gemeente Den Haag en geïnterviewde B geleid tot een mindere kwaliteit. Hieruit valt af te leiden dat de gemeente Den Haag bij voorkeur een actieve rol speelt bij ontwikkelingen, om de kwaliteit van bijvoorbeeld de publieke voorzieningen te waarborgen.

De planontwikkeling van Ypenburg heeft kenmerken van een technisch rationele benadering. Dit is bijvoorbeeld te herkennen in de kwantitatieve doelstelling en het vooraf vastleggen van een integraal plan dat als 'dichtgetimmerd' wordt omschreven.

De ontwikkeling van Leidschenveen en Ypenburg kan worden gezien als een ontwikkeling in de voormalige stadsrandzone, maar er is een belangrijk verschil tussen deze

ontwikkelingen en mogelijke ontwikkelingen in gebieden die als stadsrandzone zijn te karakteriseren. Geïnterviewde C (GDH) wijst er op dat bij gebieden die gekenmerkt worden door eigenschappen van stadsrandzones een meer organische groei voor de hand ligt, omdat je te maken hebt met veel meer verschillende eigenaren.

In dit opzicht verschilt de ontwikkeling van Leidschenveen-Ypenburg van mogelijke toekomstige ontwikkelingen in gebieden die zijn te kenmerken als stadsrandzones. De rol die verschillende actoren hebben gespeeld geeft echter wel inzicht in de wijze waarop de planvorming tot stand is gekomen en hoe hieraan invulling is gegeven. Zijn er consequenties in planvorming en planuitvoering zichtbaar waar één van beide actorbenaderingen expliciet rekening mee houdt?

Actor Relational Approach

Boelens (2010) bekritiseert de resultaten die zijn bereikt onder het Vinexbeleid. Boelens ziet het resultaat als een consensus tussen nationale en lokale wensen, waarbij private ontwikkelaars een zo hoog mogelijke opbrengst hebben nagestreefd. Te klein om fatsoenlijk openbaar vervoer te realiseren, te groot om effect te hebben op verkeerscongestie.

Voor Ypenburg geldt dat het voorzieningen niveau voor kinderen vanaf een leeftijd van ongeveer 15 jaar oorspronkelijk te laag lag. Inmiddels is tot op zekere hoogte aan deze behoefte invulling gegeven. Daarnaast zijn verschillende zaken, zoals de bevolkingsontwikkeling⁹, bij de planvorming onderschat. Een belangrijk argument dat wordt gegeven als antwoord op de kritiek die regelmatig op Vinexwijken wordt geuit, is de tijd die een wijk nodig heeft om een identiteit te krijgen en een sociale structuur te vormen.

“Je zet een heleboel mensen in een korte tijd, in een nieuwe omgeving, gedwongen bij elkaar.[...] De sociale structuur is er niet, er is geen verenigingsleven, dat moet allemaal nog groeien, dat duurt gewoon lang.” (Geïnterviewde H, OBL)

“Het is een wijk in ontwikkeling, hij moet zich nog zetten. Je bouwt wel 11.000 woningen in tien jaar tijd [...] Een stad vroeger bouwde zich op in de loop der jaren [...] dit is in één keer een compleet nieuw dorp [...] dat vraagt even tijd.” (Geïnterviewde B, CP)

Zij geven hiermee aan dat het verwachtingspatroon bij de evaluatie van de Vinexwijken niet realistisch is. Wijken die op deze schaal worden ontwikkeld hebben tijd nodig om een sociale structuur te krijgen. De kritiek die Boelens geeft is weliswaar gegrond, maar

⁹ Dhr. Lijmbach geeft aan dat het werkelijke aantal geboortes bijna drie keer zo hoog is als vooraf voorspeld

vooral met betrekking tot het effect op congestie en bereikbaarheid met het openbaar vervoer. De consensus tussen de lokale en nationale wensen heeft over het algemeen geleid tot een woonomgeving waar bewoners van Vinexwijken tevreden over zijn.

De kansen voor een ARA zouden voor de ontwikkeling van dit gebied beperkt zijn. Het uitgangspunt van de ARA ligt in de kansen die een gebied heeft, of een probleem dat door verschillende actoren wordt gevoeld. Met het oog op de kwantitatieve opgave die door het Rijk is geformuleerd vormt de ARA geen nuttig instrument om aan deze opgave vorm te geven. Bovendien waren in het gebied voor de ontwikkeling van het stadsdeel vrijwel geen actoren aanwezig. Gezien deze achtergrond vormt de fysieke context, maar vooral de kwantitatieve doelstelling van het Rijk geen ideaal startpunt voor de toepassing van een ARA.

Actor Consulting Model

Het ACM werpt zich op als een model om met fuzziness om te gaan in planning. Wanneer we kijken naar de ontwikkeling van Ypenburg, dan valt op dat in de planuitvoering geen sprake was van fuzziness, omdat (zoals geïnterviewde B aangaf) het plan volledig was dichtgetimmerd. Fuzziness was daardoor tijdig uitgebannen. De verschillende gemeenten die deelnamen aan de Publiek-Publieke-Samenwerking hebben voor deze wijk een vrij rigide plan neergelegd.

In Leidschenveen was de invloed van de lokale overheden duidelijk minder dominant aanwezig. Verschillende betrokken partijen wezen er op dat dit heeft geleid tot een lagere kwaliteit van publieke voorzieningen. Ontwikkelaars hebben vooral gekozen voor financieel rendabele projecten, waardoor de nadruk vooral heeft gelegen op het bouwen van woningen. Fuzziness werd hier wel herkend, maar wordt het niet als een probleem gezien. Geïnterviewde A (AMW) geeft aan dat bij projecten in het algemeen van fuzziness geen sprake is:

"Dat komt eigenlijk niet voor. Je zit altijd met een bewijslast dat je werkelijk aan bepaalde criteria voldoet [...] anders worden er altijd vragen gesteld, 'wat bedoel je nou eigenlijk?' en 'wat wil je van ons?'"

Fuzziness wordt in deze fase van ontwikkelingen dus wel herkend en er wordt expliciet rekening mee gehouden. De behoefte aan een instrument om met fuzziness om te gaan is daarom beperkt. De noodzaak wordt in ieder geval niet gevoeld bij ontwikkelende partijen. In de situatie van Leidschenveen-Ypenburg speelt bovendien mee dat er sprake was van een kwantitatieve opgave. De voorwaarde die is gesteld door het Rijk heeft zich

beperkt tot een vastgestelde hoeveelheid woningen. De invulling van kwalitatieve eisen is overgelaten aan de lokale overheden. In Ypenburg heeft dit geleid tot een rigide en dichtgetimmerd plan, in Leidschenveen zijn naast de kwantitatieve eis geen eisen aan de invulling van het plan gesteld. Dit heeft geleid tot een lagere kwaliteit van de publieke voorzieningen.

De huidige, potentiële en gewenste bijdrage met betrekking tot een begrip als ruimtelijke kwaliteit laat een onderscheid zien tussen private en publieke partijen. Private partijen geven aan dat zij eerst rekenen en daarna kijken wat er mogelijk is. Geïnterviewde A (AMW) omschrijft dit als volgt:

“Het is bij ons altijd eerst rekenen en dan pas tekenen. Wij kijken eerst wat de opbrengsten zouden kunnen zijn...”

De gewenste en potentiële bijdrage die zij willen en kunnen leveren is dus afhankelijk van het financiële resultaat van een ontwikkeling. Met betrekking tot de transparantie van intenties tussen verschillende partijen geeft geïnterviewde B (CP) aan dat dit een grote invloed heeft op de ruimtelijke kwaliteit in gebieden.

“Wij zouden veel meer in opperste transparantie willen werken, alleen dat kan niet in alle gevallen. We doen het af en toe wel en dan merk je dat je super kwaliteit krijgt en daar waar je van meet af aan ontzettend veel discussies hebt gehad over alles wat maar te maken heeft gehad met details en niet met de werkelijke dingen waar het om gaat, daar zie je de kwaliteit met sprongen van je aflopen.”

Deze vorm van transparantie kan worden beschouwd als de mate waarin partijen tijdens het proces aangeven wat hun potentiële en gewenste bijdrage is. Openheid over de gewenste en potentiële bijdrage leidt dus volgens geïnterviewde B tot een hogere kwaliteit. Bovendien geeft geïnterviewde B aan dat wanneer partijen in dit opzicht niet transparant zijn dit ten koste gaat van de ruimtelijke kwaliteit. Tot slot voegt geïnterviewde B nog toe welke invloed de kennis van elkaars belangen en bijdragen volgens hem heeft op de uiteindelijke resultaten.

“ik denk dat het heel belangrijk is [...] dat je van elkaar weet wat je belangen daar in zijn, maar ook wat je inbreng daarin kan zijn en wat je daarin wil inbrengen. Ik denk dat dat feitelijk de drager is straks van een wijk of deze wel of niet functioneert en of deze wel of niet wordt erkend als een prettige plek om te wonen”.

Geïnterviewde B geeft daarmee expliciet aan dat het bespreken van de belangen en de bijdrage die een actor kan en wil leveren essentieel is voor een bevredigend resultaat van een plan. Op basis van deze opvatting kan een model dat expliciet rekening houdt met verschillende belangen en de gewenste en potentiële bijdrage van actoren een instrument vormen om te komen tot een betere ruimtelijke kwaliteit. Dit wijst er op dat het ACM een instrument kan vormen om te komen tot een betere ruimtelijke kwaliteit.

4.2.2 A4-/Vlietzone

De A4-/Vlietzone (figuur 4.2) bevindt zich ten noordwesten van de beide Vinexlocaties en is momenteel te omschrijven als een groene bufferzone in het stedelijk gebied. In vergelijking met de rest van het stadsdeel vertoont met name dit gebied de karakteristieken van een stadsrand zoals die in het theoretisch kader zijn beschreven. Er is bijvoorbeeld sprake van een grote verscheidenheid aan functies, zoals volkstuinen, een golfbaan, een bedrijventerrein en een familiepark. Deze functies liggen verspreid in een overwegend groen gebied. Delen van het gebied hebben een lage ruimtelijke kwaliteit, de aantrekkelijke delen zijn slecht toegankelijk (Aalbers et al., 2009).

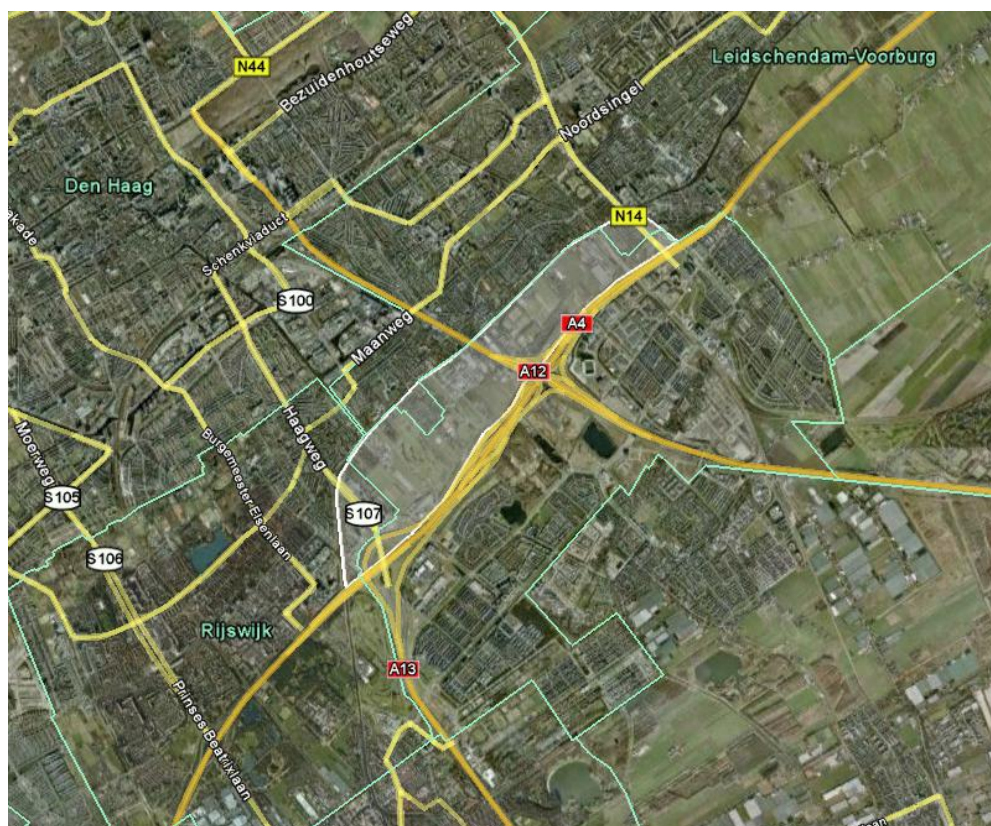

Fig. 4.2: A4-/Vlietzone. Bron: Eigen bewerking van Google Earth (2011) op basis van DSO (2006)

Het gebied wordt door verschillende partijen als volgt omschreven:

“Qua karakter heeft dit gebied kenmerken van een voormalige stadsrand. Het is erg verrommeld [...] de groene functies hangen grotendeels als los zand aan elkaar en er zijn weinig goede verbindingen. Je kunt er moeilijk komen, dus op de kaart lijkt het heel groen, maar in werkelijkheid is de betekenis ervan beperkt. Hoofdzakelijk voor de mensen die er wonen, een volkstuintje hebben of golfen heeft het gebied een groenrecreatieve betekenis” (Geïnterviewde C, GDH)

“Het is niet een heel erg aantrekkelijk gebied [...] mensen gaan er niet naartoe, de praktijk leert dat mensen dat niet opzoeken, het is in principe ook te kleinschalig. (Geïnterviewde A, AMW)

De A4-/Vlietzone wordt dus wel beschouwd als een groen gebied, maar het heeft momenteel geen functie voor de aangrenzende gebieden. Voor een enkeling is het aantrekkelijk gebied, maar voor de meeste mensen heeft het geen betekenis.

De A4-/Vlietzone is daarom onderwerp van discussie geweest met het oog op toekomstige ontwikkelingen. Geïnterviewde H (OBL) licht toe welke ontwikkeling hij als wenselijk ziet:

“Het gebied gaat op de kop als het aan de gemeente Den Haag ligt. Daar wil de gemeente een woon-werk gebied van maken. Ik vind dat niet zo'n verstandig idee [...] Ik denk dat ze hier beter een 'groene long' van kunnen maken, misschien een aantal bereikbaarheidsproblemen oplossen, maar voor de rest een groene buffer in de stad. [...] maak er wat meer groen en recreatie van, zodat het meer een functie krijgt voor de omgeving. Net als het Haagse Bos.[...] De golfbanen zijn ook een stedelijke functie, die moet je niet naar de rand toe duwen, maar je moet zorgen dat je die in de stad houdt”.

Volgens geïnterviewde H gaat de voorkeur uit naar het behouden van het groene karakter, maar zou het gebied een functie moeten krijgen voor de omgeving.

De voorgenomen ontwikkelingen voor woon-werk gebieden vinden hun oorsprong in de structuurvisie 'Den Haag, wereldstad aan zee'. In deze structuurvisie is een groeidoelstelling uitgesproken om tot 2020 te groeien met 30.000 arbeidsplaatsen en daarnaast met 30.000 woningen. De A4-/Vlietzone is één van de negen masterplangebieden die Den Haag telt om aan deze doelstelling vorm te geven. Het Regionaal Structuurplan Haaglanden 2020 (2008) geeft aan dat er geen nieuwe woonwijken mogen worden gebouwd in groengebieden, maar geeft de A4-/Vlietzone op als uitzondering waar al woningbouw is gepland. In de Structuurvisie van Den Haag is op

hoofdpijnen een opgave geformuleerd van 7.350 woningen. Geïnterviewde C (GDH) licht zijn visie op het gebied als volgt toe:

“Vanuit de structuurvisie liggen er enorm veel claims op het gebied, zowel op het gebied van wonen als op het gebied van werken als ook op het gebied van het verbeteren van de infrastructuur [...] de provincie en de stadsregio zien het veel meer als een groene schakel die enerzijds Midden-Delftland via de Vliet en de A4-/Vlietzone verbind met Duin, Horst en Weide. Dus als het ware ligt het op een assenkruis van een groene claim en van een rode claim.

De gewenste ontwikkelingen lopen voor verschillende partijen dus sterk uiteen. Zowel het belang van rode als groene functies in het gebied wordt onderkend.

Als gevolg van de geplande ontwikkelingen heeft de gemeente Den Haag lange tijd onderhandeld met de golfvereniging over uitplaatsing naar een ander gebied. Vooralnog heeft dit nog niet geleid tot een goed alternatief. Er is wel sprake geweest van een locatie ten noorden van Den Haag (de Veenzijdse polder). Het plan dat hiervoor is ontwikkeld betrof een stadspark, waar onder andere ruimte was gereserveerd voor de golfvereniging, maar waar ook verschillende andere functies die gebruik maken van de gebiedsspecifieke kwaliteiten. Voorbeelden van dergelijke functies zijn een gezondheidscentrum, sportvelden en een hotel. Op basis van deze verschillende functies is een integraal plan opgesteld voor het gebied, waarbij de verschillende marktpartijen samen zouden bijdragen aan de kwaliteit van het gebied. Vanwege de aanwezigheid van bepaalde vogels in het gebied is het plan uiteindelijk niet doorgegaan.

Voor het zuidwestelijk deel van de A4-/Vlietzone is het plan voor de Rotterdamsebaan al in een vergevorderd stadium. De Rotterdamsebaan moet een verbinding gaan vormen tussen knooppunt Ypenburg en de Centrumring van Den Haag en heeft als doel het verbeteren van de ontsluiting van de stad en de bereikbaarheid van de binnenstad. Het tracé van de Rotterdamsebaan loopt van knooppunt Ypenburg naar bedrijventerrein de Binckhorst en wordt bepaald door verschillende fysieke dwangpunten, daardoor loopt de Rotterdamsebaan door de zuidkant van de A4-/Vlietzone waar hij (ter hoogte van de golfbaan) onder de grond gaat (Figuur 4.3).

Fig. 4.3: Geplande traject Rotterdamsebaan door de A4/Vlietzone Bron: Gemeente Den Haag, 2010 en eigen bewerking van Google Earth, 2011

Actor Relational Approach

Gezien de geplande ontwikkelingen die voortkomen uit het regionaal structuurplan en de aanleg van de Rotterdamsebaan zijn de mogelijkheden voor een ARA beperkt. Desondanks zijn de eigenschappen van het gebied een aanleiding om te onderzoeken of de ARA in gebieden zoals de A4-/Vlietzone een bijdrage zou kunnen leveren. De voornaamste aspecten die daarvoor relevant zijn, zijn de kansen die in het gebied liggen en de bereidheid van lokale actoren om in het gebied (uit eigen belang) te investeren.

De Unique Selling Points van het gebied zijn de ligging van het gebied, het overwegend groene karakter en de potentie tot een goede bereikbaarheid. Zoals aangegeven kan de golfvereniging worden gezien als een leading actor, maar ook verschillende landgoederen die langs de Vliet zijn te vinden kunnen een leidende rol spelen. De afhankelijkheid van een groene omgeving biedt in dat opzicht een basis voor deze actoren om uit eigen belang in het gebied te investeren. Op deze manier kan het groene karakter van het gebied worden behouden en kan dit groene karakter bovendien een economische drager vormen voor het gebied.

De aanwezigheid van een golfvereniging kan, als rode functie die afhankelijk is van een groene omgeving, een belangrijke rol spelen om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen. Het advies 'de onbebouwde kom' wijst op 'contractkwaliteit' waarbij rode en groene functies van elkaar afhankelijk zijn en elkaar versterken. Deze vorm van kwaliteit

ontstaat wanneer partijen beseffen dat ze beter samen kunnen werken dan beide zelfstandig het suboptimale na te streven (Luiten, 2011). Bij een dergelijke samenwerking staat eigenbelang en wederzijdse afhankelijkheid dus centraal om te komen tot een optimale kwaliteit. De ARA kent een overeenkomstige basis om tot een associatieve democratie te komen. Onder de juiste omstandigheden kan daarom het streven naar een contractkwaliteit in stadsrandzones worden gerealiseerd aan de hand van een ARA.

In de A4-/Vlietzone kan de golfvereniging dus aan de basis kan staan van een ARA. De intentie van de golfvereniging om een rol te spelen bij de afgeblazen plannen voor de Veenzijdse polder wijst er op dat de bereidheid er is om met andere partijen tot een samenwerking te komen. Bij de planontwikkeling van de Veenzijdse polder speelde de lokale overheid (gemeente Kerkehout) wel een dominante rol. Geïnterviewde G (GVL) ziet zijn golfvereniging ook niet als een actieve actor bij ontwikkelingen. Hij geeft het volgende aan:

“Dat is toch ook niet onze professie, daar zijn wij denk ik ook niet voor geëquipeerd”

Geïnterviewde F (GVL) voegt daar aan toe dat:

“Onze core business is om te golven. En exploitatie, ja daar zijn wij niet zo van”

Hoewel de golfvereniging wel deel wilde uitmaken van voorgenomen ontwikkelingen in de Veenzijdsepolder ziet zij dus geen rol weggelegd voor zichzelf als leading actor. De golfvereniging wil wel deelnemen aan projecten waarin voor hen ruimte is gereserveerd, maar zij wil zich niet actief bezig houden met ontwikkelingen die de grenzen van het golfterrein overstijgen. Een golfvereniging heeft wel de mogelijkheid om als leading actor op te treden bij een ARA. Het is echter een rol die voor golfvereniging Leeuwenbergh nog een onbekende is. Er heerst geen cultuur waarbij dergelijke initiatieven voor de hand liggen.

Geïnterviewde I (PZH) geeft aan dat dit soort gebieden wel interessant zijn voor verschillende partijen om invulling te geven aan de ontwikkelingen die er plaatsvinden. Hij geeft aan dat:

“Het zijn gebieden die nog kleur moeten bekennen en dat maakt ze interessant voor verschillende partijen”.

Hij doelt daarmee op de kansen die bijvoorbeeld recreatieondernemers zien voor recreatieve functies, maar ook op kansen die ontwikkelaars zien voor verschillende rode functies. Het zijn daarom gebieden waarvan het toekomstige karakter zal worden bepaald door de aard van de partijen die deze kansen tot uitvoering kunnen brengen.

Het gebied biedt verschillende kansen die als basis kunnen dienen voor een ARA, bovendien zijn er ook actoren in het gebied te vinden die uit eigenbelang zouden kunnen investeren in het gebied. Een mogelijke leading actor is de golfvereniging, omdat zij tot op zekere hoogte afhankelijk zijn van het groene karakter van het gebied. De bereidheid van deze potentiële leading actor om daadwerkelijk in deze kwaliteiten te investeren is voor een ARA van groot belang. Bij de golfvereniging is van deze bereidheid geen sprake, waardoor een ARA onwaarschijnlijk is. De A4-/Vlietzone biedt met het oog op de ARA wel mogelijkheden, maar er ontbreekt voor deze benadering draagvlak bij tenminste één belangrijke potentiële leading actor.

Actor Consulting Model

In de A4-/Vlietzone is sprake van een andere situatie dan bij de beide Vinexwijken. Door de verschillende functies die in het gebied zijn te vinden spelen er meer belangen dan bij de ontwikkeling van Leidschenveen en Ypenburg, bovendien is het een divers gebied waar op verschillende wijzen invulling aan kan worden gegeven. Ook voor het ACM speelt de kwantitatieve opgave die er voor het gebied ligt een belangrijke rol. Doordat de nadruk ligt op het aantal woningen en kantoren, zal het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit ondergeschikt zijn aan de kwantitatieve doelstelling. De verwachting is dat de gemeente Den Haag een vergelijkbare rol wil spelen als zij in Ypenburg hebben gespeeld. Wanneer deze opgave er niet zou liggen en de ambitie zou zijn geformuleerd om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in de A4-/Vlietzone, dan zou het ACM een rol kunnen spelen. Voor deze ambitie is het noodzakelijk om met fuzzy begrippen zoals ruimtelijke kwaliteit om te gaan.

4.2.3 Conclusie

De ontwikkeling van de twee Vinexwijken in het gebied zijn een product van het Vinex-convenant waarbij door het Rijk alleen een kwantitatieve doelstelling is geformuleerd. Ypenburg is bovendien tot stand gekomen uit een integraal plan dat is opgesteld door de verschillende gemeentes die aan het gebied grenzen. Het plan wordt omschreven als een 'dichtgetimmerd' plan en is als een blauwdruk op het gebied gelegd. Daardoor is van fuzziness in het plan geen sprake geweest. Het ontbreken van leading actors in het gebied zorgt er daarnaast voor dat het opzetten van een associatieve democratie

onwaarschijnlijk is. Voor de ontwikkeling van de Vinexwijken zouden actorbenaderingen daarom geen bijdrage zijn.

De A4-/Vlietzone is een gebied met andere karakteristieken. Er zijn verschillende actoren actief die aan de basis kunnen staan van een associatieve democratie waarbij actoren uit eigen belang kunnen investeren in de omgeving. De golfvereniging is daarbij een voor de hand liggende leading actor. De geplande ontwikkeling van de Rotterdamsebaan en de ambitie om woon-werk locaties te ontwikkelen in de A4-/Vlietzone zijn een beperking om tot ontwikkelingen te komen op basis van een actorbenadering. Bovendien geven de geïnterviewden van de golfvereniging aan dat zij zichzelf niet zien als leading actor in een associatieve democratie en dat zij zichzelf daartoe ook niet in staat achten. Een associatieve democratie met de golfvereniging als leading actor is daardoor onrealistisch.

4.3 Begripsbepaling

In het theoretisch deel is geconstateerd dat begrippen zoals 'stadsrandzone' en 'ruimtelijke kwaliteit' moeilijk zijn te definiëren. In de case study is gebleken dat ook de verschillende actoren die actief zijn bij ontwikkelingen in het stadsdeel een eigen perceptie hebben van deze begrippen. Beleidsdoelstellingen zijn op Rijksniveau geformuleerd maar kennen op lokaal niveau een uiteenlopende interpretatie. De uiteenlopende definities van deze begrippen worden in deze paragraaf besproken.

4.3.1 De stadsrandzone

Het begrip stadsrandzone krijgt steeds meer aandacht in het Rijksbeleid, ten koste van het denken in rode contouren. Met betrekking tot het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg zijn de meningen daarover sterk verdeeld. Geïnterviewde I (PZH) benadrukt de noodzaak om niet langer te denken in rode en groene contouren, omdat deze zorgen voor een permanente 'onafheid' in stadsrandzones. Hij geeft aan dat er een opgave ligt in de sfeer van het afbouwen van de randen. Hij omschrijft zijn gewenste scenario als volgt:

"We moeten nu proberen te streven naar configuraties van rood, groen en blauw die elkaar in evenwicht weten te houden en waarvan iedereen kan zien 'dit is klaar, dit is af, dit heeft een soort optimale kwaliteit gekregen'. In dit verband [...] moeten we niet zo spastisch met die rode contouren gaan zitten rommelen, want die rode contouren zorgen juist dat de randen 'onaf' blijven."

Geïnterviewde I beschouwt het denken in stadsrandzones in plaats van in stadsranden als een cruciale stap. Er moet worden gekeken hoe stadsrandzones kunnen worden afgemaakt en daar helpt het denken in rode contouren niet bij. De visie van geïnterviewde I wordt niet door iedereen gedeeld. Geïnterviewde E (GDH) wijst er juist op dat het benoemen van een gebied als stadsrandzone een aanleiding kan vormen om er in te grijpen.

“Bijna iedereen heeft, als die het woord stadsrand gebruikt, daar een bepaalde connotatie bij. Of het is een rommelgebied, of het is een gebied om te bebouwen of het is juist een gebied om te bewaren. [...] ik vind het dus altijd politiek beladen.

Ter illustratie geeft ze aan dat een ontwikkeling in de stadsrandzone een aanleiding kan zijn om in die omgeving nog meer te bouwen. Door de politieke lading die zij aan het begrip toewijst, vindt zij het gevaarlijk om over stadsrandgebieden te spreken. Haar voorkeur gaat uit naar het aanwijzen van gebieden en daarvoor bepaalde doelstellingen te ontwikkelen, in plaats van te spreken van stadsrandgebieden.

Bij de verschillende overheidslagen verschilt dus de visie op de wenselijkheid om stadsrandzones te definiëren. Ook de definiëring van stadsrandzones loopt sterk uiteen. In de interviews is op twee kaarten (1990 en 2011) van het oostelijk deel van Den Haag (1:25.000) aangegeven wat de geïnterviewde ziet als stadsrandzone.

Daaruit bleek dat in de situatie van 1990 (voor de ontwikkeling van het stadsdeel) er veel overeenstemming bestond over de locatie van de stadsrandzone. De omvang loopt nog wel behoorlijk uiteen, maar vrijwel iedereen wijst de A4-/Vlietzone aan als stadsrandgebied. In de huidige situatie is er een ander beeld. Alleen geïnterviewde H (OBL) en geïnterviewde I (PZH) zien in deze situatie de A4-/Vlietzone nog als stadsrandzone, waarbij geïnterviewde H het hele stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg als stadsrandzone aanwijst. Geïnterviewden C, D en E (GDH) benadrukken dat de A4-/Vlietzone kenmerken heeft van een voormalige stadsrandzone, maar dat zij het gebied zien als een binnenstedelijk gebied.

“...dit kun je gewoon geen stadsrandgebied noemen, omdat het niet aan de rand van de stad ligt. Dat vind ik dan wel een voorwaarde voor een stadsrandgebied”. (Geïnterviewde E)

Door de ontwikkeling van beide Vinexwijken ligt de A4-/Vlietzone niet meer aan de rand van de stad. De gemeente Den Haag is daardoor behoorlijk uitgesproken over het feit dat zij de A4-/Vlietzone zien als een binnenstedelijk gebied.

Over het algemeen wordt in de huidige situatie over stadsrandzones gesproken als een scherpe lijn tussen de uiterste rand van het stadsdeel en het aangrenzende landelijke gebied. In dat opzicht wordt de stadsrand hier niet herkend als een zone. Een opmerkelijk contrast is de wijze waarop de gemeente Den Haag en de provincie Zuid-Holland de stadsrandzone definiëren. De gemeente Den Haag geeft aan liever niet te spreken van stadsrandzones, terwijl de provincie Zuid-Holland juist naar een situatie wil waarbij wordt gesproken van stadsrandzones in plaats van het denken in rode contouren. Ook de wijze waarop de A4-/Vlietzone wordt gedefinieerd geeft een tegenstrijdig beeld. De gemeente Den Haag ziet het als een binnenstedelijk gebied (met kenmerken van een voormalige stadsrandzone), de provincie Zuid-Holland ziet het juist wel als stadsrandzone. De visies van de gemeente en de provincie vertonen in dat opzicht een gepolariseerd beeld.

4.3.2 Ruimtelijke Kwaliteit

Voor ruimtelijke kwaliteit geldt ook dat er in wisselende mate overeenstemming over bestaat. Hoewel iedereen benadrukt dat het een veelzijdig en moeilijk te definiëren begrip is, bestaat er tussen (semi)private partijen wel overeenstemming.

“...het moet vrij natuurlijk bij elkaar passen, er moet een evenwicht in zitten. [...] Het is lastig te onderscheiden, maar als je buiten rondloopt dan zie je: dit heeft het wel en dat heeft het niet.” (Geïnterviewde H, OBL)

“Er moet een samenhang in zitten. [...] Ruimtelijke kwaliteit is iets dat je niet kunt vatten in woorden, maar dat kun je alleen maar voelen en zien op het moment dat je er staat.” (Geïnterviewde B, CP)

Zowel geïnterviewde H als geïnterviewde B wijst er op dat het begrip voor een groot deel een gevoelskwestie is. De wijze waarop verschillende functies naast elkaar zijn te vinden bepalen volgens hen voor een belangrijk deel of er sprake is van ruimtelijke kwaliteit. Kernbegrippen die zij gebruiken, zoals ‘samenhang’ en ‘evenwicht’ zijn begrippen echter ook niet concreet zijn en kennen een ‘fuzzy’ karakter.

Er wordt bovendien door alle partijen aangegeven dat ruimtelijke kwaliteit meer is dan alleen een esthetische kwestie. Ook duurzaamheid en in zekere mate functionaliteit

worden als factoren gezien die een rol spelen. Geïnterviewde C (GDH) geeft juist aan dat het zwaartepunt voor hem bij de functionaliteit ligt.

“Het is een begrip dat heel moeilijk te vatten is in een definitie. [...] Voor mij als planoloog is het een basisvoorwaarde dat een bepaald stuk stad een ruimtelijke kwaliteit heeft, zodat hij goed functioneert in het stedelijk weefsel. [...] Het functioneren staat voorop en niet de esthetische kwaliteit”.

Geïnterviewde I (PZH) houdt er een zeer uitgebreide en genuanceerde definitie op na. Hij ziet naast de aspecten die zijn gebaseerd op de driedeling van Vitruvius ook de verhouding tussen investering en resultaat als houvast. Tot slot verwijst hij naar de vanzelfsprekendheid die een landschap moet bieden, het moet geen vragen oproepen.

Van ruimtelijke kwaliteit kan daarom gezegd worden dat het wordt gezien als een moeilijk te vatten en te omschrijven begrip. De herkenning ervan wordt over het algemeen geassocieerd met een gevoelskwestie. Dit verklaart ook waarom het begrip voor planning zo moeilijk is te concretiseren.

4.3.3 Conclusie

Uit de wijze waarop de verschillende partijen de stadsrandzone en ruimtelijke kwaliteit definiëren blijkt dat hierover in beperkte mate overeenstemming bestaat. De stadsrandzone wordt over het algemeen gezien als de rand van de stad. Deze rand kan, afhankelijk van de aanwezigheid van bebouwing met een lage dichtheid, een zone zijn of een scherpe rand. De constatering dat niet alle partijen het wenselijk vinden om te spreken van stadsrandzones in plaats van stadsranden is een eerste aandachtspunt met betrekking tot de definiëring van de stadsrandzone. In het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg wordt de stadsrandzone overwegend gezien als een scherpe rand tussen het bebouwd gebied en het landelijk gebied er omheen. Een definiëring op basis van kenmerken in plaats van op basis van geografische ligging is uitzonderlijk en wordt uitsluitend toegepast door de provincie Zuid-Holland. Als gevolg daarvan staat de definitie die door de provincie wordt gehanteerd voor de A4-/Vlietzone haaks op de definitie van de gemeente. Met betrekking tot de visies over de definiëring van stadsrandzones bestaat tussen de lokale en provinciale overheid een gepolariseerd beeld.

Ruimtelijke kwaliteit is ook een begrip dat op uiteenlopende wijzen wordt geïnterpreteerd. Samenhang en beleving zijn in dit geval wel kernbegrippen die door iedereen zijn benoemd. Vooral (semi)private partijen wijzen op deze begrippen, terwijl

voor de gemeente functionaliteit het voornaamste aspect is. Alle geïnterviewden benadrukken wel dat het gaat om een configuratie van meerdere aspecten. Zowel esthetiek, duurzaamheid als functionaliteit spelen in deze configuratie een rol, alleen het zwaartepunt verschilt per actor.

Ruimtelijke kwaliteit en de stadsrandzone kunnen daarom beiden worden gezien als fuzzy begrippen. Gezien de uiteenlopende gedachten over de stadsrandzone bij de gemeente en de provincie volstaat het ACM mogelijk niet om over dit begrip tot overeenstemming te komen. De opvattingen over ruimtelijke kwaliteit bieden meer aanleiding om over te gaan op een ACM, omdat hierover de intenties van de verschillende partijen meer overeenkomen.

Als gevolg van de verschillende visies met betrekking tot de stadsrandzone door gemeente en provincie, lijkt fuzziness vooral op te treden bij de doorwerking van beleid. Aan het generieke beleid dat door een hogere overheid wordt aangedragen kan daardoor op een wijze invulling worden gegeven die afwijkt van de intenties van de hogere overheidslaag.

4.4 Synthese

Voor de case zijn twee gebieden uitgelicht, de beide Vinexwijken en de A4-/Vlietzone. Het doel hiervan was om inzicht te krijgen in ervaringen bij ontwikkelingen uit het verleden (Vinexwijken) en condities en visies te analyseren met betrekking tot toekomstige ontwikkelingen (A4-/Vlietzone). Voor de A4-/Vlietzone is gekozen, omdat het gebied door LOLA (2011) is omschreven als een spanningsveld, een overwegend landelijk gebied waarbij de verweving met de stadszijde groot is. Daarnaast ziet LOLA deze gebieden als verstedelijkende stadsrandgebieden. Op basis van deze informatie is getracht aspecten te signaleren die één of beide actorbenaderingen tot een waardevol instrument kan maken voor ontwikkelingen in de toekomst.

De Vinexwijken, die als referentiekader dienden voor ontwikkelingen in het gebied, boden inzicht in ontwikkelingen uit het recente verleden. Op basis daarvan is gekeken of de verschillende actoren fuzziness in planning herkennen en hoe zij hier mee om zijn gegaan. Daarnaast is geanalyseerd hoe zij begrippen met een fuzzy karakter interpreteren en zouden omschrijven. Op basis van deze analyse kunnen verschillende zaken worden geconcludeerd.

In de eerste plaats boden deze projecten weinig ruimte voor fuzziness. Het vraagstuk kende een zuiver kwantitatieve doelstelling waarbij, in het geval van Ypenburg, een rigide plan is gemaakt door de betrokken gemeenten. Fuzziness is een aspect dat vooral (zo niet, uitsluitend) voorkomt bij planontwikkeling met een intersubjectief karakter. Verschillende partijen hebben daarom aangegeven dat van fuzziness in dit gebied, in de uitvoerende fase, geen sprake was. Op basis van ervaringen bij andere projecten wordt de aanwezigheid van fuzziness wel erkend. Vooral marktpartijen geven aan dat hier expliciet rekening mee wordt gehouden.

Er zijn geen signalen dat voor de ontwikkeling van beide Vinexwijken er sprake was van specifieke kansen in het gebied of de aanwezigheid van leading actors die aan de basis kunnen staan voor een ARA. Het gebied was bestemd voor openluchtrecreatie en diende bovendien als bufferzone. Als gevolg van de kwantitatieve opgave die er voor het gebied lag, biedt het institutionele kader geen goede basis voor een actorbenadering.

Het huidige planningsdenken richt zich steeds meer op kwalitatieve opgaven, waardoor voor ontwikkelingen in de toekomst actorbenaderingen een goede basis kunnen vormen. De A4-/Vlietzone is daarvoor een potentieel gebied.

De A4-/Vlietzone wordt echter niet door alle betrokken partijen gezien als stadsrandzone. De gemeente Den Haag en verschillende (semi)private partijen zien de ligging aan de rand van de stad als een voorwaarde of het voornaamste kenmerk van een stadsrandzone. In dat opzicht is de A4-/Vlietzone op zijn hoogst te typeren als een binnenstedelijk gebied met kenmerken van een voormalige stadsrandzone. Bij de provincie wordt op een andere manier tegen stadsrandgebieden aangekeken. Vooral de kenmerken van het gebied zijn volgens hen bepalend, waardoor de A4-/Vlietzone is aangewezen als één van de vele stadsrandzones in de Zuidvleugel. De verschillende percepties van de stadsrandzone duiden erop dat de stadsrandzone een fuzzy begrip is.

Een ander begrip dat voor ontwikkelingen in het gebied relevant is, is ruimtelijke kwaliteit. Ook dit begrip wordt op uiteenlopende wijzen gedefinieerd, maar het betreft vooral accentverschillen. Desondanks heeft het begrip een fuzzy karakter, omdat door deze accentverschillen een sterk uiteenlopende invulling aan plannen kan worden gegeven. Een model om met fuzziness om te gaan is daarom wenselijk voor ontwikkelingen die betrekking hebben op ruimtelijke kwaliteit in stadsrandzones. Dit gaat overigens niet op voor marktpartijen die actief zijn in de uitvoerende fase. Zij herkennen begrippen met een fuzzy karakter en schenken hier expliciet aandacht aan. Het Actor Consulting Model is daarom, in deze situatie, met name geschikt voor plannen waarbij

zowel gemeente als provincie zijn betrokken. Daarnaast lijkt fuzziness ook aanwezig in de doorwerking van beleid en kan het daarbij ook een rol spelen.

Het voornaamste verschil tussen een begrip als ruimtelijke kwaliteit en de stadsrandzone is het besef dat ruimtelijke kwaliteit moeilijk is te vatten. Over de stadsrandzone wordt door de verschillende partijen een aanname gedaan die aanzienlijk stelliger is. Zo wordt bij de gemeente Den Haag de opvatting gedeeld dat de A4-/Vlietzone een binnenstedelijk gebied is, terwijl de provincie Zuid-Holland dit gebied juist aanduidt als stadsrandzone. Het begrip 'stadsrandzone' past daardoor minder goed binnen de voorwaarden die in het ACM zijn gesteld ten opzichte van ruimtelijke kwaliteit. Het ACM richt zich vooral op vraagstukken waarover al een zekere overeenstemming bestaat over de intenties van de verschillende partijen, met betrekking tot het begrip 'stadsrandzone' is hiervan nog geen sprake. Over ruimtelijke kwaliteit bestaat wel een zekere mate van overeenstemming, waardoor dit begrip zich beter leent als 'fuzzy' begrip bij het ACM dan een begrip zoals 'de stadsrandzone'.

Naast de verschuiving die in het planningsdenken heeft plaatsgevonden is ook de fysieke context in de A4-/Vlietzone anders. Waar voor de Vinexwijken grootschalige en integrale planvorming kon plaats vinden door de beperkte hoeveelheid actoren in het gebied, geldt dat niet voor de A4-/Vlietzone. De A4-/Vlietzone kent een grote verscheidenheid aan grootschalige en kleinschalige functies en daardoor relatief veel betrokken actoren ten opzichte van het gebied waarin beide Vinexwijken zijn ontwikkeld. Dit zijn actoren die al langere tijd in het gebied zijn gevestigd en bij het gebied zijn betrokken. Bovendien zijn het functies die afhankelijk zijn van hun directe omgeving en met name van het groene karakter van hun directe omgeving. Voor een ARA betekent dit dat er potentiële leading actors in het gebied zijn te vinden die bereid kunnen zijn te investeren in de groenvoorziening in het gebied en zo tot een associatieve democratie kunnen komen. Het overwegend groene karakter van deze functies kan er toe leiden dat een associatieve democratie zorg draagt voor groene zones in de stadsrandzone. De aanwezigheid van leading actors en van kansen die het gebied biedt duiden erop dat een ARA voor ontwikkelingen in het gebied een benadering is die kan leiden tot een betere en duurzamere kwaliteit.

Voor de toepassing van beide actorbenaderingen bestaan enkele obstakels. Voor de toepassing van beide benaderingen zijn dit de geplande en voorgenomen ontwikkelingen in het gebied. Hoewel de provincie en het stadsgewest het gebied zien als een belangrijke groene schakel is er ingestemd met het ontwikkelen van woon-werk locaties in de toekomst. Deze ontwikkeling is in lijn met de (groei)ambitie die is geformuleerd in de structuurvisie. De gemeente Den Haag kiest daarbij wederom voor een kwantitatieve

doelstelling waarbij fuzziness niet, of beperkt, van toepassing is. Daarnaast zorgt deze verwachte ontwikkeling en de ontwikkeling van de Rotterdamsebaan voor druk op de golfvereniging om in te krimpen. Hoewel de golfvereniging niet bereid is om als leading actor op te treden, zou deze ontwikkeling tot gevolg hebben dat de rol van de golfvereniging als potentiële leading actor (en daarmee de kans op een succesvolle associatieve democratie) kleiner zou zijn. Een aspect dat een ARA op korte termijn bemoeilijkt, is de rol die de lokale overheid wil blijven spelen. Boelens (2009) benadrukt het dat voor een 'outside-in' benadering de overheid afzijdig zou moeten blijven. De gemeente Den Haag lijkt momenteel nog niet klaar te zijn om daadwerkelijk afzijdig te blijven en wil tenminste een regierol blijven vervullen. Anderzijds erkent de gemeente Den Haag wel dat het in het huidige tijdsbeeld past om marktpartijen meer bij ontwikkelingen te betrekken.

5 Conclusie

In het onderzoek staat de potentie van actorbenaderingen om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in stadsrandzones centraal. Om hierover uitspraken te kunnen doen zijn in dit onderzoek de achtergrond en kenmerken van stadsrandzones en verschillende planologische benaderingen geanalyseerd, waaronder twee actorbenaderingen. De rol die beide actorbenaderingen kunnen spelen voor ruimtelijke kwaliteit in stadsrandgebieden is op basis daarvan verondersteld en getoetst in een case study van het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg in Den Haag.

In dit hoofdstuk worden de conclusies van het onderzoek gepresenteerd en wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag.

Onderzoeksvragen

Voordat een antwoord op de hoofdvraag wordt gegeven wordt eerst een antwoord gegeven op de deelvragen. De deelvragen luiden als volgt:

- *Welke consequenties brengt een actorbenadering met zich mee wanneer deze wordt toegepast om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in de stadsrandzone?*
- *Welke kansen biedt een actorbenadering om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in de stadsrandzone?*
- *Wat betekent een actorbenadering voor de definiëring van de begrippen 'ruimtelijke kwaliteit' en 'de stadsrandzone'?*

De consequenties en kansen die beide actorbenaderingen met zich meebrengen hebben betrekking op verschillende aspecten. Ook wat deze benaderingen betekenen voor de definiëring van begrippen als de stadsrandzone en ruimtelijke kwaliteit verschilt.

Actor Relational Approach

Er gelden voor de toepassing van een ARA enkele voorwaarden die aanwezig moeten zijn. De voornaamste voorwaarde is de aanwezigheid van kansen in een gebied of een gemeenschappelijk gevoeld probleem bij potentiële leading actors. De kansen of het probleem vormen de aanleiding om te komen tot een associatieve democratie die binnen de ARA centraal staat. Een tweede voorwaarde is de bereidheid van actoren om

daadwerkelijk te investeren in deze kansen of in een oplossing voor het probleem en de bereidheid van de lokale overheid om afstand te nemen van de ontwikkelingen die worden voorgenomen.

Kansen die in het gebied zijn te herkennen zijn daardoor ook kansen voor de ARA. Het karakter van stadsrandzones kan kansen met zich mee brengen die bijvoorbeeld gebaseerd zijn op de aanwezigheid van groene gebieden, een (potentieel) goede bereikbaarheid en de nabijheid van zowel stad als land. Het zijn gebieden die nog kleur moeten bekennen en daardoor kansen bieden voor uiteenlopende ontwikkelingen. Stadsrandzones zijn dus gebieden waar, over het algemeen, kansen zijn te vinden die aan de basis kunnen liggen voor een ARA. Op basis van de verschillende definities die zijn gegeven van ruimtelijke kwaliteit door de geïnterviewden, kan worden gezegd dat de definitie die is gebaseerd op de drie pijlers van Vitruvius breed wordt gedragen. De voornaamste verschillen tussen de verschillende definities die zijn gegeven wordt bepaald doordat op één van de pijlers de nadruk wordt gelegd. In stadsrandzones is in dat opzicht ruimtelijke kwaliteit bijvoorbeeld te realiseren door configuraties van rode, groene en (eventueel) blauwe functies. Of een ARA leidt tot een betere ruimtelijke kwaliteit is afhankelijk van de actoren die in een gebied bereid zijn te investeren. Wanneer stedelijke functies die afhankelijk zijn van het groene karakter van de stadsrandzone en bereid zijn om hierin te investeren als leading actor fungeren, kan de ARA leiden tot een betere ruimtelijke kwaliteit. Stadsrandzones bieden dus kansen voor een ARA, of deze benadering leidt tot een betere ruimtelijke kwaliteit is afhankelijk van het type actor die bereid is in het gebied te investeren. Ongeacht het type actor is de kwaliteit die wordt gerealiseerd wel locatie specifiek en past deze daardoor vermoedelijk beter in het stedelijk weefsel.

In de A4-/Vlietzone is, als gevolg van de voorgenomen ontwikkelingen, een actorbenadering onwaarschijnlijk. Er zijn wel actoren aanwezig die als leading actor zouden kunnen optreden. De voornaamste actor is daarbij de golfvereniging Leeuwenberg. De golfvereniging is een functie die belang heeft bij een groene omgeving en zou samen met de verschillende landgoederen tot een samenwerking kunnen komen die de basis kan vormen voor een ARA. Bij de golfvereniging ontbreekt echter de bereidheid om actief een rol te spelen bij ontwikkelingen die de grenzen van het golfterrein overstijgen.

Tot slot ontbreekt de bereidheid van de gemeente Den Haag om afstand te nemen van een actieve rol bij ontwikkelingen binnen haar gemeentegrenzen. Voor de A4-/Vlietzone zou, indien de huidige plannen van de gemeente Den Haag er niet lagen, een ARA met de golfvereniging als leading actor niet werken, omdat er geen draagvlak voor is bij deze leading actor.

Actor Consulting Model

Het Actor Consulting Model dient als model om met fuzziness in planning om te gaan. Het startpunt is daarbij een doel waarover op hoofdlijnen overeenstemming bestaat. De ambitie om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in de stadsrandzone bevat twee begrippen die als fuzzy kunnen worden omschreven, de stadsrandzone en ruimtelijke kwaliteit. Een verschil tussen beide begrippen is dat fuzziness met betrekking tot het begrip stadsrandzone zich vooral beperkt tot de publieke partijen, waar fuzziness met betrekking tot ruimtelijke kwaliteit ook voor private partijen een rol speelt. De omschrijving of definiëring van de stadsrandzone is voor private partijen in mindere mate van belang, bovendien is het geen aspect waarvoor zij een gewenste of potentiële bijdrage over kunnen aangeven.

De stadsrandzone als fuzzy begrip is daardoor vooral van toepassing tussen verschillende overheidslagen. Tussen de gemeente Den Haag en de provincie Zuid-Holland bestaan grote verschillen in opvatting met betrekking tot de stadsrandzone. De provincie benadrukt juist de noodzaak om te spreken van stadsrandzones en te stoppen met denken in rode en groene contouren. De gemeente geeft juist aan dat zij liever niet spreken van stadsrandzones. Er bestaat dus geen overeenstemming over de wenselijkheid van het spreken over stadsrandzones. Ook de definiëring van stadsrandzones loopt sterk uiteen. In het geval van de A4-/Vlietzone spreekt de provincie van een stadsrandzone, de gemeente spreekt in dit geval juist van een binnenstedelijk gebied. De visies van beide overheden lopen dus, vooral voor de A4-/Vlietzone, sterk uiteen. De overeenstemming die op hoofdlijnen aanwezig moet zijn voor het ACM lijkt daarom te ontbreken.

Ruimtelijke kwaliteit is een begrip dat in grotere mate betrekking heeft op zowel private als publieke partijen en waaraan zij mogelijk kunnen en willen bijdragen. De verschillende geïnterviewden geven over dit begrip definities die dichter bij elkaar liggen dan het geval was bij het begrip stadsrandzone. Geïnterviewde B erkent dat transparantie tussen partijen over belangen en de gewenste en potentiële bijdrage een grote invloed heeft op de kwaliteit van het resultaat. Het ACM lijkt daarom een instrument dat kan bijdragen aan een betere ruimtelijke kwaliteit. Door overeenstemming te krijgen over de definiëring van het begrip ruimtelijke kwaliteit zal de invulling ervan ook door meer partijen als hoog worden ervaren.

Op basis van deze achtergrond kan de hoofdvraag beantwoordt worden. De hoofdvraag, zoals die in hoofdstuk 1 is geformuleerd luidt:

Kan door middel van een actorbenadering de ruimtelijke kwaliteit in de stadsrandzone worden verbeterd?

A4-/Vlietzone

Voor de A4-/Vlietzone zullen beide benaderingen in de praktijk vermoedelijk geen meerwaarde hebben voor het gebied. Een belangrijke reden daarvoor is het voornemen om tot 2020 te groeien met 30.000 inwoners en arbeidsplaatsen. Dat het gebied door de gemeente wordt gezien als binnenstedelijk speelt een belangrijke rol. Door deze ruimtelijke claim op het gebied en de rol die de gemeente bij de ontwikkeling speelt, liggen de actorbenaderingen niet voor de hand.

Stadsrandzones

Voor stadsrandzones die zijn te vergelijken met de A4-/Vlietzone kunnen beide actorbenaderingen een meerwaarde hebben om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen. Voor de ARA zijn er kansen aanwezig die een aanleiding kunnen vormen voor een associatieve democratie. Of deze associatieve democratie tot stand komt is afhankelijk van de bereidheid van lokale actoren om in het gebied te investeren en de bereidheid van de lokale overheid om niet actief deel te nemen aan de ontwikkelingen. Wanneer een associatieve democratie tot stand komt is het afhankelijk van het type actoren of deze samenwerking ook leidt tot een betere ruimtelijke kwaliteit. Actoren die afhankelijk zijn van het groene karakter van het gebied, zoals een golfvereniging, bieden naar verwachting daarvoor een goede basis.

Van de begrippen die als fuzzy zijn omschreven kan het ACM bij ontwikkelingen in stadsrandzones vooral een bijdrage leveren om met het fuzzy karakter van ruimtelijke kwaliteit om te gaan. Er bestaat in grote mate overeenstemming over het begrip, maar er is wel sprake van accentverschillen. Het verkrijgen van overeenstemming over het begrip en het verkrijgen van transparantie over belangen en van de potentiële en gewenste bijdrage van verschillende partijen kan leiden tot een betere ruimtelijke kwaliteit.

Reflectie

Beide benaderingen kunnen dus een rol spelen om tot een betere ruimtelijke kwaliteit te komen in de stadsrandzone. Dit is wel afhankelijk van verschillende aspecten. Voor de ARA zijn in stadsrandzones zoals de A4-/Vlietzone kansen te vinden die de basis kunnen vormen voor een associatieve democratie. De aanwezigheid van actoren die belang hebben bij een betere ruimtelijke kwaliteit is ook noodzakelijk. Bovendien moeten deze actoren bereid zijn om hierin te investeren. Uit de case van Leidschenveen-Ypenburg is gebleken dat dit niet het geval hoeft te zijn. Bij een ARA is het daarnaast van belang dat de lokale overheid niet in het proces wordt betrokken. Uit de case bleek dat de gemeente Den Haag weliswaar open staat voor een meer markt georiënteerde benadering, maar dat ze wel een rol wil blijven spelen. Wanneer aan deze voorwaarden wel wordt voldaan

zal een ARA vermoedelijk leiden tot een duurzamere ruimtelijke kwaliteit, maar deze is niet per definitie hoger. Het vermoedelijke resultaat van een ARA zal daarmee vooral leiden tot een efficiënter bereikte ruimtelijke kwaliteit die aansluit bij lokale kwaliteiten. Het ACM kan vooral een rol spelen bij de planontwikkeling in stadsrandgebieden. Uit de case bleek dat in de uitvoerende fase vooral private partijen al expliciet rekening houden met fuzziness van begrippen. Het model zal bij de planontwikkeling in stadsrandgebieden vooral betrekking hebben op het begrip ruimtelijke kwaliteit. In de case is gebleken dat verschillende partijen hierover vergelijkbare opvattingen hebben, maar dat accentverschillen kunnen leiden tot een uiteenlopende invulling van het begrip. Een belangrijk verschil met een begrip als de stadsrandzone is dat de opvatting die private partijen hebben bij ruimtelijke kwaliteit voor hen relevant is. Discussies met betrekking tot de stadsrandzone beperken zich vooral tot publieke instanties. Door de verhouding tussen verschillende overheden is voor een begrip als de stadsrandzone vooral sprake van doorwerking van beleid. Over dit begrip bestaan tussen de gemeente Den Haag en de provincie Zuid-Holland sterk uiteenlopende opvattingen. Een benadering die een basis biedt voor vraagstukken met sterk uiteenlopende of tegenstrijdige belangen leidt vermoedelijk tot een beter resultaat.

Literatuurlijst

Aalbers, C., T. van Dijk, P. van der Jagt, J. Westerink (2009), *Analysis of regional spatial planning and decision making strategies and their impact on land use in the urban fringe, The Hague case study*

Allmendinger, P. (2001), *Planning in postmodern times*, London: Routledge

Allmendinger, P. (2002), *Planning Theory*, Hampshire/New York: Palgrave

Angenot, L.H.J. (1959), 'Het Westen des Lands', *De Economist*, Haarlem: Erven F. Bohn

Bakker Schut, F. (1949), *De verspreiding van de bevolking in Nederland, eerste rapport van de commissie ter bestudering van de bevolkingsverspreiding*, Den Haag: Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf

Boelens, L. (2005), 'Fluviologie, een nieuwe benadering van ruimtelijke ordening', Urban Unlimited

Boelens, L. (2009), *The Urban Connection, An actor-relational approach to urban planning*, Rotterdam: 010 Uitgeverij

Boelens, L. (2010), 'Theorizing Practice and Practising Theory: Outlines for an Actor-Relational-Approach in Planning', *Planning Theory* 9(1), p. 28-62

Boer, J.H. de, R. Peters (1984), *Landschapsplanning in de Stadsrand. Een onderzoek naar de ontwikkelingsmogelijkheden van de ruimtelijke kwaliteiten van het stadsrandgebied tussen Haarlem en Amsterdam*, Wageningen: De Dorschkamp

Bremen, K. van, J.F. Jonkhof (2003), *Groen wonen in stad en land. Over groene woonmilieus en een samenhangend beleid voor stad en land*, Wageningen: Alterra

Briassoulis, H. (2008), 'Book Review: Gert de Roo and Geoff Porter, Fuzzy Planning: The Role of Actors in a Fuzzy Governance Environment', *Planning Theory* 7(3), p. 323-330

Callon, M. (1986), 'Some elements in a Sociology of translation' in J. Law (ed.), *Power, Action, Belief*, p. 196-229, London: Routledge

Cammen, H. van der, L. de Klerk (2003), *Ruimtelijke Ordening, van grachtengordel tot Vinex-wijk*, Houten: het Spectrum

CBS (2010), *Bevolkingsprognose 2010-2060: sterkere vergrijzing, langere levensduur*, Den Haag: CBS

Cohen, J., J. Rogers (1993), 'Associative Democracy' in: P. Bardhan, J. Roemer, *Market Socialism: The Current Debate*, Oxford: University Press

Dankert, T. (2008), *Reconstrueren van ruimtelijke planvorming*

Davidoff, P., T.A. Reiner (1962), 'A Choice theory of Planning', *Journal of the American Planning Association* 28(2), p. 103-115

Dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn gemeente Den Haag (2005), *Stadsdeelanalyse Leidschenveen-Ypenburg*

Dienst Stedelijke Ontwikkeling gemeente Den Haag (2006), 'Vliet/A4-zone (Ambtelijk concept)', *Structuurvisie Den Haag 2020: Wereldstad aan zee*, Den Haag

Engelsdorp Gastelaars, R. van (2000), 'De vergeten ruimte: het suburbaan ommeland', *Geografie* 9(2), p. 9-11

Frijters, E., D. Hamers, R. Johann, J. Kürschner, H. Lörzing, K. Nabielek, R. Rutte, P. van Veelen & M. van der Wagt (2004), *Tussenland*, Rotterdam/Den Haag: Nai Uitgevers/Ruimtelijk Planbureau.

Ford, T. (1999), 'Understanding Population Growth in the Peri-Urban Region', *International journal of population geography*. 5(4), p. 297-311

Gallent, N., J. Andersson, M. Bianconi (2006), *Planning on the Edge: The context for planning at the rural-urban fringe*, London: Routledge

Galster, G. (2001), 'On the Nature of Neighbourhood', *Urban Studies* 38(12), p. 2111-2124

Gemeente Den Haag (2010), *Rotterdamsebaan Schetsontwerp, stand van zaken*

Haags Milieucentrum (2009), *Vlietzone – A4, van snippergroen naar groenicoon*, Den Haag

Hartman, S. (2008), *Complexity concept Haaglanden, a case study of Haaglanden region*

Healey, P. (1992), 'Planning through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory', *The Town Planning Review* 63(2), pp. 143-162, Liverpool: University Press

Healey, P. (2006), *Collaborative Planning, Shaping Places in Fragmented Societies*, Hampshire/New York: Palgrave MacMillan

Hidding, M. (2006), *Planning voor stad en land*, Bussum: Uitgeverij Coutinho

Hornis, W., J. Ritsema van Eck (2008), 'A Typology of Peri-Urban Areas in the Netherlands', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 99(5), pp. 619-628, Oxford: Blackwell Publishing

Knol, F., F. van Dugteren (2001), *Ruime kavel of compacte stad? Een analyse van het vestigingsgedrag van huishoudens*, Werkdocument 77, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Latour, B. (1997), *On Actor Network Theory, paper to the actor network and after conference*, Keele University

Levine, M.A., J van Weesep (1988), 'The changing nature of Dutch Urban Planning', *Journal of the American Planning Assosiation* 54(3), p. 315-323

LOLA Landscape Architects (2011), *Stadsrandenatlas van de zuidvleugel*, Den Haag/Rotterdam

Lucas, P., G. van Oort (1993), *Dynamiek in een stadsrandzone. Werken en wonen in de stadsrandzone van de agglomeratie Utrecht*, Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit Utrecht.

Luiten, E. (2011), *De onbebouwde kom. Advies over de ruimtelijke kwaliteit van stads- en dorpsranden in de Zuid-Holland*, Den Haag

Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid (1960), *Nota inzake de ruimtelijke ordening*, Den Haag: Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (1966), *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, Den Haag: Staatsuitgeverij

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (1976), *Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening; Deel 2: Verstedelijkingsnota*, Den Haag: Staatsuitgeverij

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (1988), *Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening*, Den Haag: Sdu Uitgevers

Ministerie van volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (1990-1993), *Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra: Op weg naar 2015*, Den Haag: SDU Uitgevers

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2008), *Strategische kennisagenda ruimte*, Den Haag

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2010), *'De stadsrandzone Centraal' de ruimtelijke opgaven voor de Stadsrandzone verkend. Inspiratiedocument*, Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

Mommaas, H., L. Boelens (2006), 'Voorbij het plan: de actorbenadering' In: N. Aarts, R. During & P. van der Jagt, *Te Koop en andere ideeën over de inrichting van Nederland*. Wageningen: WUR

Murdoch, J., (1997), 'Towards a geography of heterogeneous associations', *Progress in Human Geography* 21(3), p. 321-337

Musterd, S., B. de Pater (1992), *Randstad Holland, internationaal, regionaal, lokaal*, Assen: van Gorcum

Nelson, A.C. (1992), 'Characterizing Exurbia', *Journal of Planning Literature* 6(4), p. 350-368

- Nienhuis, A., S. van Schuppen, G.J. Beumer, B. Molenaar, J. Adriaansen (2004), *De dynamiek van de ongeordende orde, Een groene schakel langs de Vliet*
- Nimwegen, N. van, Heering, L. (2009) *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009, Van groei naar krimp: een demografische omslag*, Amsterdam: KNAW Press
- Nirov (2004), *Samen ruimte maken, Ontwikkelingsplanologie als sociaal-culturele opgave*, Den Haag
- Nirov (2008), *Quickscan 7 Bouwen aan de randen van de stad*
- Planbureau voor de leefomgeving (2009a), *Verstedelijking in de stadsrandzone, een verkenning van de ruimtelijke opgave*, Den Haag/Bilthoven
- Planbureau voor de leefomgeving (2009b), *Ruimtelijke ontwikkelingen in het stedelijk gebied, Dynamiek stedelijke milieus 2000-2006*, Den Haag/Bilthoven
- Purcell, M. (2008), *Recapturing Democracy, Neoliberalization and the Struggle for Alternative Urban Futures*, New York: Routledge
- Priemus, H (2004), 'Delftse spoorzone: onbetrouwbare overheid', *Building Business* 6(4), p. 42-47
- Rigo (1999), *Vinex-kwaliteit door de ogen van bewoners*
- Rijksplanologische Dienst (1984), *Ruimtelijke Planning in de Stadsrandzone*, publikatie 84-3, Den Haag: Distributiecentrum Overheidspublikaties
- Roo, G. de (2001), *Planning per se, Planning per saldo, Over conflicten, complexiteit en besluitvorming in de milieuplanning*, Den Haag: Sdu Uitgevers
- Roo, G. de (2004), 'Coping with the Growing Complexity of our Physical Environment: The Search for New Planning Tools in the Netherlands', in: S. Sorensen, P.J. Marcotullio, J. Grant, *Towards Sustainable Cities; East Asian, North American and European Perspectives on Managing Urban Regions, Urban Planning and Environment*, p. 161-175, Aldershot (UK): Ashgate

- Roo, G. de, H. Voogd (2004), *Methodologie van planning, over processen ter beïnvloeding van de fysieke leefomgeving*, Bussum: Coutinho
- Roo, G. de, G. Porter (2007), *Fuzzy Planning, The role of actors in a fuzzy Governance Environment*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited
- Rooijen, M. van (1990), *De wortels van het stedelijk groen*, Rotterdam: Universiteitsdrukkerij Erasmus
- Ruimtelijk Planbureau (2003), *De ongekende ruimte verkend*, Rotterdam : Nai Uitgevers
- Ruimtelijk Planbureau (2006a), *Bloeiende bermen, verstedelijking langs de snelweg*, Rotterdam: NAI Uitgevers
- Ruimtelijk Planbureau (2006b), *Woningproductie ten tijde van vinex een verkenning*, Rotterdam : NAI Uitgevers
- Ruimtelijk Planbureau (2007), *Particulier opdrachtgeverschap in de woningbouw*, Rotterdam: NAI Uitgevers
- Spit, T., P. Zoete (2002), *Gepland Nederland: een inleiding in Ruimtelijke Ordening en Planologie*, Den Haag: Sdu Uitgevers
- Stephenson, R. (2000) 'Technically Speaking: Planning Theory and the Role of Information in Making Planning Policy', *Planning Theory & Practice* 1(1), p. 95 — 110
- Swanborn, P.G. (2010), *Case study research: what, why and how?*, California: Sage Inc.
- Thomas, D. (1990), *The edge of the city*, *Transactions of the institute of British Geographers* 15(2), p. 131-138
- Veeneklaas, F., J. Donders, I. Salverda (2006), *Verrommeling in Nederland*, Wageningen: Wageningen UR.
- Verhoeven, I. (2009), *Burgers tegen beleid, een analyse van dynamiek in politieke betrokkenheid*, Amsterdam: Aksant

Vromraad (2009), *Publieke ruimte. Naar een nieuwe balans tussen beeld, belang en beheer*. Advies 73. Den Haag.

Wezenaar, J.A. (1994), *Buiten Westen: Planologie op avontuur in de Stadsrand*, Den Haag: Sdu Uitgeverij Plantijnstraat

Woltjer, J. (1997), 'De keerzijde van draagvlak, Ruimtelijke ordening niet altijd gebaat bij maatschappelijke discussie', *Stedebouw en Ruimtelijke Ordening*, 78(5), p. 47-52

Yin, R.K. (2009), *Case Study Research, Design and methods*, California: Sage Inc.

ZKA Consultants & Planners, Universiteit Tilburg, Urban Unlimited (2004), *Heerlijkheid Heuvelland, Nieuwe Brandstof voor Gebiedsontwikkeling*

ZKA Consultants & Planners, H. Mommaas, Urban Unlimited (2007), *Nieuwe vrije tijd Amsterdam, resultaten van een zoektocht naar nieuwe markten voor vrije tijd en concrete investeringsprogramma's in Amsterdam*

Websites

Achteruitkijkspiegel (2010), 'De geschiedenis van Enschede', <http://www.achteruitkijkspiegel.nl/canon/1859.doc/> (bezoekt op 08-05-2011)

Den Haag in Cijfers (2010), 'Absolute aantallen [huishdms], 2010 – Stadsdeel: 8 Leidschenveen-Ypenburg', <http://denhaag.buurtmonitor.nl/default.aspx?quickstep> (bezoekt op 30-06-2011)

Hartmann, 'Historical Atlas of Amsterdam', <http://mapserver.sara.nl/amsterdam/> (bezoekt op 08-05-2011)

Vlietrandgroen, <http://www.vlietrandgroen.nl/luchtfoto%27s> (bezoekt op 18-06-2011)

Bijlage A: Vragenlijst

Voor de diepte interviews is de volgende vragenlijst gebruikt als rode lijn. Afhankelijk van de geïnterviewde is in meer of mindere mate letterlijk vastgehouden aan deze vragen.

Inleiding

Kunt u aangeven wat uw organisatie doet m.b.t. stadsrandzones?

Kunt u aangeven wat taak is binnen uw organisatie?

Hoe is deze gerelateerd aan de stadsrandzone?

Definitie en afbakening:

Waarmee associeert u stadsrandgebieden/hoe zou u stadsrandgebieden omschrijven?

Kunt u aangeven op deze kaarten¹⁰ welk gebied van het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg u zou omschrijven als stadsrandzone?

- Kunt u toelichten waarom u dit gebied als stadsrandzone ziet?
- Welke eigenschappen zijn in uw ogen kenmerkend voor dit gebied in het algemeen?
- Welke van deze eigenschappen zijn volgens u daarvan te typeren als stadsrandeigenschappen?
- Welke van deze stadsrandeigenschappen in dit gebied zijn uniek t.o.v. andere stadsrandgebieden in de regio?
 - Functies
 - Dichtheid
 - Dynamiek
 - Voorzieningen
 - Bereikbaarheid

¹⁰ Beide kaarten waren van het oostelijk deel van de stad Den Haag en haar buitengebied (schaal 1:25.000). De eerste kaart die steeds is voorgelegd dateert uit 1990, de tweede kaart dateert uit 2011.

Verleden-heden-toekomst

Hoe bent u in het verleden betrokken geweest bij ontwikkelingen in stadsrandgebieden?

- Voorbeelden
 - Eigen rol
 - Rol van andere partijen
 - Positieve aspecten van samenwerking
 - Valkuilen/verbeterpunten in de samenwerking (fuzziness??)
 - Enz.

Hoe bent u nu betrokken bij ontwikkelingen in stadsrandgebieden?

- Voorbeelden
 - Eigen rol
 - Rol van andere partijen
 - Positieve aspecten van samenwerking
 - Valkuilen/verbeterpunten in de samenwerking (fuzziness??)
 - Enz.

Welke ontwikkelingen verwacht/wenst u in de toekomst in het stadsrandgebied dat u heeft aangeduid op de kaart?

- Welke rol verwacht u zelf in te nemen
- Welke rol verwacht u van andere (publieke/private) partijen

Kwaliteiten Leidschenveen-Ypenburg

Welke (unieke) kwaliteiten herkent u in het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg

- Kunt u deze kwaliteiten categoriseren
 - Grondprijs
 - Bereikbaar
 - Groen
 - Ruimte
 - Enz.
- Hoe wordt er momenteel met deze kwaliteiten omgegaan bij ruimtelijke ontwikkelingen (voorbeelden)

Welke ontwikkelingen zijn volgens u in de toekomst wenselijk in het gebied?

- Relatie met genoemde kwaliteiten in vraag 6
- Welke (f)actoren hebben volgens u een invloedrijke rol bij deze ontwikkelingen?
 - Overheid
 - Private actoren
 - Bestemmingsplan
- Is er sprake van een machtsverschuiving onder de verschillende actoren?

Welke ontwikkelingen zijn volgens u niet wenselijk in het gebied?

- Relatie met genoemde kwaliteiten in vraag 6
- Motivatie voor deze ontwikkelingen door derden
- Gevolgen voor gebied/regio bij deze ontwikkelingen

Afsluiting

Kunt u aangeven hoe u/uw organisatie ruimtelijke kwaliteit definieert?

- Beleid (overheden)
- Op welke wijze spelt Ruimtelijke kwaliteit een rol voor uw organisatie?
- Mening over beleid overheid (particulieren)
 - Huidige beleid
 - Geprefereerd beleid
- Hoe zou u zelf willen/kunnen bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit? (particulieren)
 - Potentiële bijdrage
 - Gewenste bijdrage
 - Huidige bijdrage

Zijn er zaken of inzichten die nog niet aan bod zijn gekomen in dit gesprek die volgens u relevant zijn?

Bijlage B: Interviews

AM Wonen (AMW)

Geïnterviewde A Dhr. R. (René) Eikelenboom
Vastgoedontwikkelaar

Ceres Projecten (CP)

Geïnterviewde B Dhr. H. (Hans) Lijmbach
Ontwikkelingsmanager

Gemeente Den Haag (GDH)

Geïnterviewde C Dhr. S. (Stephan) Bekx
Planoloog (afdeling Planologie)

Geïnterviewde D Dhr. R. (Rob) van Sprundel
Planoloog (afdeling Planologie)

Geïnterviewde E Mevr. I. (Irene) Mulder
Landschapsarchitect (afdeling Planologie)

Golfvereniging Leeuwenbergh (GVL)

Geïnterviewde F Dhr. J. (Jan) Luyt
Voorzitter Golfvereniging Leeuwenbergh

Geïnterviewde G Dhr. R. (Rob) Hessing
Vice-Voorzitter Golfvereniging Leeuwenbergh

Ontwikkelingsbedrijf Leidschenveen (OBL)

Geïnterviewde H Dhr. P. (Paul) van der Wijk
Directeur Ontwikkelingsbedrijf Leidschenveen (2005-heden)
Directeur Projectbureau Ypenburg (2000-2010)

Provincie Zuid-Holland (PZH)

Geïnterviewde I Dhr. E. (Erik) Luiten
Provinciaal Adviseur Zuid-Holland

Bijlage C: Kaarten

Tijdens de interviews is de geïnterviewde gevraagd op twee kaarten (1:25.000) aan te geven wat hij of zij zou omschrijven als stadsrandzone. De eerste kaart betrof een plattegrond van het oostelijk deel van de stad Den Haag uit 1990, de tweede kaart betrof hetzelfde gebied, maar dan uit 2011. In de onderstaande kaarten is aangegeven hoe de geïnterviewden de stadsrandzone in de kaarten hebben getekend (rood). Om het onderscheid tussen beide periodes aan te geven is het gebied dat binnen de stadsgrenzen van Den Haag valt in deze kaarten wit gemaakt.

1990

2011

Geïnterviewde A

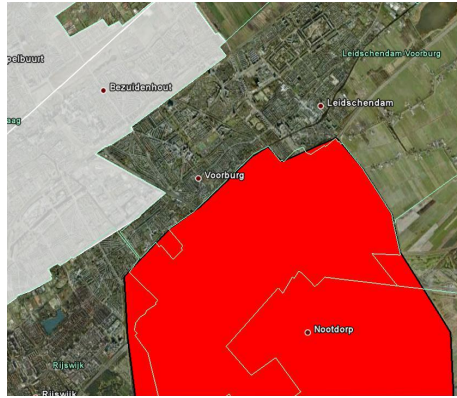
Geïnterviewde B

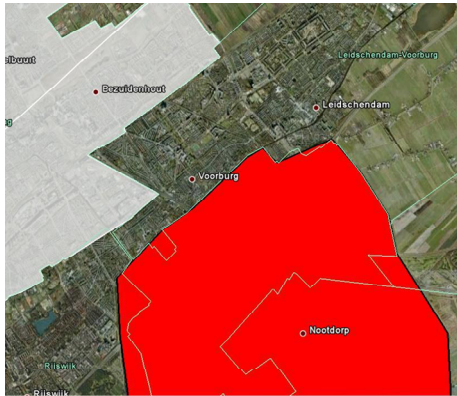
Geïnterviewde C

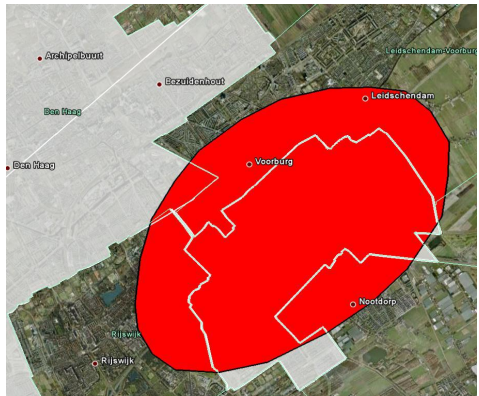
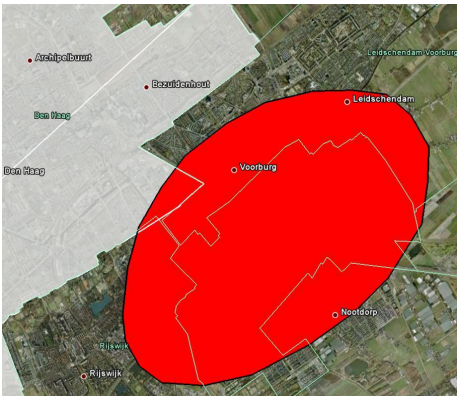
Geïnterviewde D

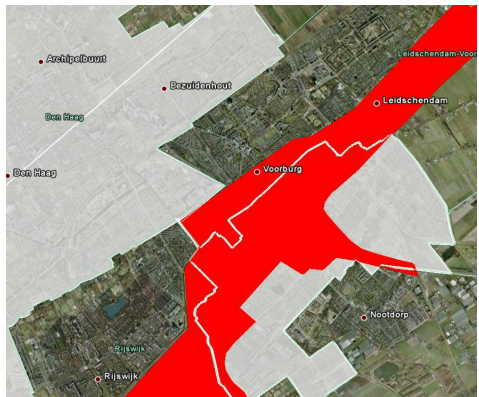
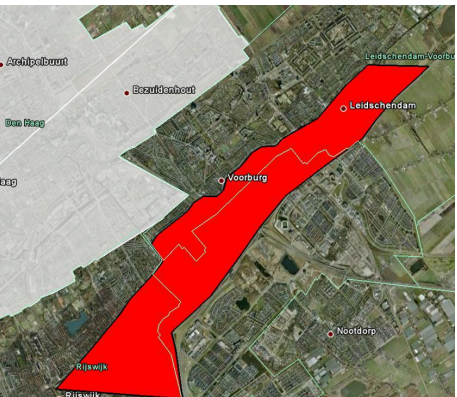
Geïnterviewde E

Geïnterviewde H

Geïnterviewde I

Bron: Eigen bewerking op basis van Google Earth, 2011